

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Факультет соціології
Кафедра методології та методів соціологічних досліджень

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

**«РОЛЬ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ В ПРОЦЕСІ РЕАЛІЗАЦІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО
СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ ТА НІГЕРІЇ (НА ПРИКЛАДІ АНАЛІЗУ WVS)»**

Спеціальність: 054 «Соціологія»
Освітня програма: «Соціальні технології»
Освітній ступінь: бакалавр
Кваліфікація: бакалавр з соціології

Автор:

Петренко Наталія Ігорівна,
студентка 4 курсу

Науковий керівник:

Ковальська Єлена Валеріївна,
кандидат соціологічних наук, асистент

Бакалаврська робота допущена до захисту
рішенням кафедри методології та методів соціологічних досліджень

Протокол № _____ від «___» _____ 2021 р.

Зав. Кафедри _____ доцент Сидоров М. В.-С.

Київ 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. Визначення поняття «громадянського суспільства» в контексті Західного суспільства та країн екваторіальної Африки.....	6
1.1.Теоретичні засади та визначення громадянського суспільства в науковому дискурсі.....	6
1.1.1. Концептуалізація ідеї громадянського суспільства в науковому дискурсі.....	6
1.1.2. Сучасні теорії громадянського суспільства в соціальних науках.....	8
1.2.Особливості та проблеми теоретичної, емпіричної детермінації поняття громадянського суспільства в соціології.....	16
1.3.Стан та форма громадянського суспільства в Україні.....	20
1.4.Стан та форма громадянського суспільства в країнах Тропічної Африки.....	24
Висновки до Розділу I.....	28
РОЗДІЛ II. Ціннісні орієнтації людини в контексті дослідження громадянського суспільства.....	31
2.1. Роль ціннісних орієнтацій людини в процесі реалізації громадянського суспільства.....	31
2.2. Концепція трансформації цінностей Рональда Інглегарта в контексті Всесвітнього Огляду Цінностей (WVS). WVS як стандартизована емпірична база для вивчення та здійснення порівняння аспектів громадського суспільства в різних країнах.....	33
Висновки до Розділу II.....	35
РОЗДІЛ III. Порівняння стану громадянського суспільства в Україні та Нігерії на базі стандартизованого дослідження Всесвітнього огляду цінностей.....	37
Висновки до Розділу III.....	47
ВИСНОВКИ.....	49
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	51
ДОДАТОК.....	54

ВСТУП

Сьогодні ООН ставить перед собою мету сприяння досягнення глобальних цілей – це і боротьба з несправедливістю, зростання рівня безпеки населення всіх держав, реалізація та створення більш універсального і гармонійного світового порядку, посилення позиції слабших країн в глобальній полеміці. Зробити це, на думку представників в ООН [ОНCHR, 2016], можна, в тому числі, і шляхом налагодження продуктивної взаємодії з громадянським суспільством в глобальному масштабі, враховуючи його зростаюче значення в міжнародних дебатах.

Процес глобалізації призвів до зміни самої сутності, змісту та функцій національних держав. Підвищення ролі міжнародних інститутів сприяє перетворенню національних держав та їх владних органів з машини по придушенню суспільства до демократичної влади, яка націлена інтелектуальне рішення загальних задач, в правовий інститут, духовний, інтелектуальний центр суспільства, що направлений на підтримку його сталого розвитку, захисту інтересів як окремих людей, так і соціальних груп, окремих територій і локальних громад. Сьогодні в багатьох країнах певна частка функцій держави у сферах внутрішньої чи зовнішньої політики, управлінні фінансово-валютним сектором, екологічні проблеми, боротьба з, наркобізнесом, тероризмом та іншими проявами злочинності, які набувають глобального масштабу, стають питанням не лише державного рівню, але і вимагають підсилення і співпраці з міжнародним організаціями

В контексті таких викликів та подальших ініціатив міжнародних організацій можемо говорити про певну уніфікацію та спільний вектор реалізації, становлення громадського суспільства в тих країнах світу, де цей соціальний рух ще не сформувався чи не набрав вираженої активної форми. Дослідницький приціл зупинився на країнах України та Нігерії. Це країни мають середній рівень розвитку демократії, непросту економічну ситуацію, історичний досвід переходу від залежної республіки(колонії) до незалежності та суверенності, але це все в різних соціокультурних контекстах. Тому виникає питання як в цих кардинально культурно, ментально різних державах проходить формування інституту громадськості та чи не впливає світова глобалізація на процеси розвитку громадянського суспільства в цих

країнах в контексті уніфікації чи стандартизації цих процесів. Сьогодні глобалізація відносин у світовому контексті торкається питання розвитку громадянського суспільства, в контексті глобального соціокультурного простору, сфери ідей, організацій, інститутів, цінностей, громадян, межі якої виходять за рівень сім'ї, держави чи ринку, що діє поза зоною відповідальності національних громад, політиків економік, орієнтована на інтереси і потреби людей. В цьому контексті значиме місце займають громадські організації та сама громадськість як більш мобільна чутлива до різноманітних викликів інституція соціального простору.

Об'єкт дослідження – сучасний стан розвитку громадянського суспільства в Україні та Нігерії.

Предмет дослідження – особливості розвитку громадянського суспільства в системі ціннісних орієнтацій представників суспільства в Україні та Нігерії.

Мета роботи полягає у дослідженні особливостей ціннісних орієнтацій громадян в Україні та Нігерії, що є важливими факторами в розвитку громадянського суспільства цих країн.

Дана мета обумовлює постановку наступних завдань:

- визначення базисного поняття, що характеризує сутність і зміст громадянського суспільства в контексті соціальних наук;
- дослідження загальних закономірностей становлення та розвитку громадянського суспільства, визначення його соціально-філософських, культурних підстав;
- визначення евристичних можливостей поняття громадянського суспільства в межах соціологічного знання;
- вивчення соціально-економічного підґрунтя, сучасного стану та ключових чинників при формуванні громадянського суспільства в Україні та Нігерії;
- окреслення ролі ціннісних орієнтацій при вивченні громадянського суспільства в контексті його розвитку та становлення;
- проаналізувати особливості дослідження Всесвітнього огляду цінностей та концепту поколінної трансформації цінностей Інгельгарта як центральної бази для вивчення ціннісних аспектів розвитку громадянського суспільства в Україні та Нігерії.
- виокремити базові цінності, що визначають рівень розвитку громадянського суспільства;

- здійснити порівняння цих цінностей України та Нігерії в контексті стану громадянського суспільства.

РОЗДІЛ I. Визначення поняття «громадянського суспільства» в контексті Західного суспільства та країн екваторіальної Африки

1.1. Теоретичні засади та визначення громадянського суспільства в науковому дискурсі

Розуміння громадянського суспільства в період демократизації та лібералізації суспільного життя набуває соціальної значущості, оскільки саме воно здатне здійснювати посередництво між правлячою елітою і населенням, сприяти формуванню інтеграційних зв'язків в системі «держава - громадянин». Без суспільної підтримки держава не здатна в повній мірі проводити політичні та економічні реформи, навіть якщо їх мета - лібералізація політичних інститутів і розширення сфери ринкових відносин.

1.1.1. Концептуалізація ідеї громадянського суспільства в науковому дискурсі

Як для більшості соціальних концепцій та переосмислення соціального буття суспільства відправним пунктом і теоретичним фундаментом концепції громадянського суспільства стали ідеї Арістотеля. Його ідеї демонструють різницю між громадянином і людиною, між, просто, правами людини і правами громадянина. Розвиваючи ідеї Арістотеля [Арістотель, 1975: т.2, с.75], Цицерон бачив своє завдання в тому, щоб через призму держави зрозуміти причини суспільного блага і громадських проблем людини. Він розуміє «громадянське суспільство» як об'єднання людей, пов'язаних з суспільною злагодою, державним законом, а право, встановлене законом, має бути єдиним для всіх і кожного [Цицерон, 1993: с.34.].

Розвитку та фундації взаємовідносин громадського суспільства і держави багато уваги приділяє Нікколо Макіавеллі. Він прямо акцентує увагу на необхідності взаємодії держави і громадськості. Держава мала б вжити заходів до того, щоб громадяни завжди і за будь-яких обставин мали потребу в структуруванні державної влади, - тільки тоді за таких умов вона може покласти на їх довіру та вірність [Макіавеллі, 1996: с. 56].

Новий час привів з собою і нову ідею розуміння громадянського суспільства. Так, Томас Гоббс, на відміну від своїх попередників, бачив сутність громадянського суспільства в індивідуалізмі [Гоббс, 1964: т.1, с. 43]. Розвиток політичних, правових, ідеологічних та культурних течій в західноєвропейському суспільстві призвів до формування тієї суспільної системи, яку ми називаємо громадянським суспільством. Одним з основоположників всебічного вивчення громадянського суспільства вважається Джон Локк, а послідовниками його підходу - Адам Сміт та інші вчені. У роботах Дж. Локка громадянське суспільство розуміється як суспільний устрій і держава особливого типу, в якій «юридично забезпечені і політично захищені» [Локк, 1988: т.2, с.24-53] основні права і свободи особистості.

У даному трактуванні громадянське суспільство, по суті, ототожнюється з правовою державою. Альтернативну точку зору представляють Шарль Луї Монтеск'є і Алексіс де Токвіль, що трактують громадянське суспільство як сукупність незалежних асоціацій громадян, які виступають посередниками між індивідами і державою [Монтеск'є, 1995: с. 20-33]

Особлива заслуга в розробці концепції громадянського суспільства і його взаємодій з державою належить Г. В. Ф. Гегелю. Грунтуючись на аналізі робіт французької, англійської та німецької суспільно-політичної думки, Гегель прийшов до висновку, що процес становлення громадянського суспільства є історично тривалим і складним. У роботах Г. В. Ф. Гегеля громадянське суспільство розглядається як комплекс приватних осіб, класів, груп інтересів, взаємодія яких регулюється правом і які як такі не залежать від самої політичної держави [Гегель, 1971: с 63.]. Альтернативний підхід на противагу Гегелівському світогляду можна прослідкувати в моделі мінімальної держави Т. Пейна, що обмежує роль держави мінімальною участю в управлінні суспільством і визнає право громадянського суспільства на саморегуляцію.

Повертаючись до авторів концептів, що вказані вище, слід детальніше зупинитись на працях Алексіса де Токвіля, який, в свою чергу, є прихильником ідеї щодо негативного ставлення на монополізацію влади як державою, так і громадянським суспільством. Найбільша небезпека, на думку науковця, йде зі сторони держави, яка має всі можливості монополізувати владу і трансформуватися в

деспотію. На противага державному деспотизму в ідеях Токвіля пропонується реалізацію принципу поділу влади в політичній сфері і розвиток громадських асоціацій в публічній сфері (наукових, літературних, просвітницьких, релігійних і так далі). Саме такі об'єднання утворювали, на його думку, непереборні бар'єри на шляху деспотизму і здійснювали контроль над державою.

Праця Токвіля "Демократія в Америці" стала одним із перших досліджень, в основі якого йдеться про те, що центральним інститутом громадянського суспільства слід визнати громадянські асоціації, що здатні боротися з проблемами, які не під силу державним інституціям. По мірі того як "вільна сфера суспільного життя" наповнювалася б такими асоціаціями - об'єднаннями поза сферою державної влади, держава ставала, відповідно до думки Токвіля, відсторонюватись від цілої серії функцій, які вона виконувала, а суспільству належало би, навпаки, підвищувати рівень інтеграційних процесів [Токвіль, 1992: с. 381].

Токвіль представляється не тільки як теоретик громадянського суспільства, а теоретиком демократії. Висловлені ним ряд тезисів, що життєздатність демократії ґрунтується на налагодженій життя громадян в добровільних асоціаціях, стало центральним твердженням сучасної теорії демократії. Теоретики демократії погоджуються з тим, що асоціації різних видів (релігійних, розваг, спорту та інші) є фундаментом демократії, культивуючи громадянськість, активуючи публічне обговорення, забезпечуючи голос і представництво і створюючи різні форми самоврядування.

1.1.2. Сучасні теорії громадянського суспільства в соціальних науках

У ХХ столітті в розвиток теорії громадянського суспільства важливий вклад вносить німецький філософ і соціолог, представник Франкфуртської школи Юген Габермас. Він розуміє громадянське суспільство як громадський простір чи сферу, що знаходиться між індивідом та самою державою, де і здійснюється їх комунікація. На початку 1960-х років Габермас сформував поняття, що стало незабаром ключовим для соціальної теорії та для пояснювальних моделей формування громадянського суспільства – це поняття публічності.

Визначення публічності чи громадськості було введено в науковий обіг в праці Ю. Габермаса «Структурна трансформація публічної сфери», датованою в 1962 р. В цій роботі Габермас аналізує розвиток філософсько-політичних течій ідей та інститутів громадськості в буржуазну епоху (XVIII - XIX ст.), саме в форматі яких було визначено становлення виразу громадськості.

Зародки громадянського суспільства формувалися спочатку в дополітичному просторі, а саме в, читацьких і дискусійних спільнотах чи гуртках, навіть в кав'ярнях, де вільно обговорювалися різні формати "громадських" питань (художніх, наукові, літературних і т.д.). Масове тиражування газет і журналів спричинило, на думку Габермаса, активізацію процесу політизації громадськості, до появи у суспільства претензії на участь у державному управлінні і загалом у політичному житті.

В історичній ретроспективі активізація громадсько-політичної спільноти стартувала на території Англії на стику XVII - XVIII ст. Це пов'язують зі становленням представницького органу влади. Взявши активну роль в роботі чи дискусії парламенту, громадські ініціативні групи тяжіли до примирення власних інтересів і до досягненню порозуміння всіх політичних сил. Для самого початку це було представництво буржуазії, тому громадська сфера знаходилась в межах, переважно, буржуазних кіл.

Буржуазним соціально-економічним групам належить і становлення філософсько-політичної ідеї громадськості, яка доповнила існуючі інституції і що дозволило говорити про реалізацію громадської або публічної сфери, в межах якої стало можливим вільно обговорювати важливі, критичні питання, які б стосувалися суспільства та окремих його елементів.

Політичний вектор діяльності громадськості розглядає та визначає на підставі категорій закону, що, в свою чергу, призводить до трансформації світогляду людей щодо ствердження та визнання в якості закону як раціонального та загального. Таким чином, на зміну панування постійно закріпленого раніше в соціумі природного закону приходить панування закону правового, що є одною із базових ознак формування громадянського суспільства.

Ю. Габермас виділяв наступні суб'єкти сфери публічного громадянського суспільства. Такими опорними точками ставали газети і журнали, кав'ярні та клуби, а

також, неодмінно, представницькі органи влади. За Габермасом, буржуазна публічна сфера виникає в тісному контакті з тим новоутвореним суспільством, яке може існувати відокремлено від держави. Громадянське суспільство, в свою чергу, розуміється Габермасом як сфера приватної автономії, реалізованої приватним законом і вільним економічним ринком. Інституціональним ядром громадянського суспільства науковець визначає добровільні асоціації, що знаходяться поза державою і економікою, які дають громадянам можливість здійснювати управління та самостійно діяти та само реалізовуватись на противагу владі, заснованій на традиції, силі та ритуалі.

Якщо говорити про перспективи розвитку публічної сфери в ХХ столітті, то на думку Габермаса, цей процес має негативне забарвлення. Він ідеалізував інституції Нового часу, що створювали, на його думку, всі передумови для реалізації політико-філософської ідеї громадськості. На противагу процесам ХХ століття, що ознаменувалися комерціалізацією і розростанням сфери професійної і партійної політики, що призводитиме, на думку Габермаса, до дегенеративних форм громадськості. [Габермас, 2012:с.105-110]

Але в більш пізніх працях Габермаса така негативна чи, скоріше, песимістична, оцінка щодо перспектив реалізації громадянської самоорганізації була частково подолана. Так, для прикладу, в праці 2007 року "До розуму публічної сфери" Габермас виокремлює кризу традиційних мас-медіа (журналів, газет, телебачення) в Німеччині, що стають все в більшій мірі залежні від прибутку, реклами, перемінних читацьких вподобань та все менше вільних та вираженні думок у вільному висвітленні дійсності.

При цьому, на думку науковця, ЗМІ та інші мас-медіа повинні задовольняти не тільки ті потреби, що можливо легко комерціалізувати в сфері розваг, вони повинні забезпечити своїм читачам чи глядачам можливість долучатися до культурного життя, спостерігати за політичними процесами і бути причетними до формування політичних поглядів. Габермас аналізує значення преси в розвитку публічності і в формуванні громадської думки, а також правдивості інформації. Він окреслює також роль публічної сфери в сьогоденній державі, яка "вносить свою лепту в демократичну легітимацію дій держави", приймає участь у аналізі предметних змін, адекватних для

прийняття політичних рішень, їх подальшому переосмислені та зв'язуванні в одне ціле з метою конструювання конкуруючих суспільних думок [Габермас, 2012:с.105-110].

Бачення щодо публічної сфери громадянського суспільства Ю. Габермаса отримали продовження в праці американського політолога Джин Л. Коен і соціолога Ендрю Арата "Громадянське суспільство і політична теорія". "Громадянським суспільством" Коен і Арата визначають ту сферу соціальної взаємодії, що знаходиться між економікою і державою, що складається з сім'ї, окремих об'єднань (зокрема добровільних), рухів соціального характеру і різних форм публічної комунікації.

Водночас, можемо зазначити, що не є коректним ототожнювати громадянське суспільство з соціальним життям загалом, Арата і Коен протиставляють його "політичній спільноті", тобто парламенту різноманітним партіям, а також "економічного співтовариства", тобто формуванням, що займаються виробництвом і збутом. Згідно з цією думкою основою громадянського суспільства є добровільні асоціації неполітичного характеру. Громадянське суспільство конструюється науковцем як "формування асоціацій і життя в асоціаціях", що поєднується з самовідтворенням, самообілізацією та інституалізацією як необхідний елемент відтворення громадянського суспільства [Коэн, 2003; Арата, 2003:с.7].

Важливим елементом в контексті цієї роботи є дослідження визначення громадянського суспільства і асоціацій добровільного характеру дає американський політолог Марк Уоррен. Книга цього науковця, яку побачив світ у 2000-их роках в видавництві Пристанського університету, уособлює собою одне із перших намагань системного аналізу проблеми вкладу таких добровільних асоціацій у розвиток демократії. Уоррен займається розглядом різних груп, асоціацій під певним кутом зору. Він задає питання, а якою мірою ці формування мають здатність до конструювання громадянина, до пробудження політичних дебатів, до реалізації публічних інститутів і до стимулювання активності на економічному ринкової. При цьому науковець окреслює і можливі недоліки, що можуть породжуватись феноменом добровільної асоціації. Уоррен акцентує увагу на тому, що досяжна в межах організації солідарність може притупити критично-альтернативні точки зору і дискусійність, розширюючи при цьому публічний дискурс тих чи інших питань за межами асоціацій.

Визначаючи своїм завданням створення концепту асоціації, Уоррен стверджує, що це дасть змогу йому реалізувати концепцію громадянського суспільства в цілому. Громадянське суспільство він окреслює як таку зону соціальної організації, всередині якої домінують взаємини між добровільними асоціаціями. На думку Уоррена, це трактування дасть змогу виключити з визначення громадянського суспільства комунікацію між родиною або друзями, оскільки відносини такого типу не є цивільними, а скоріше приватними (особистісними).

Окрім того, таке визначення дає можливість продемонструвати, що взаємовідносини всередині громадянського суспільства мають характер неполітичний, ці контакти направлені на досягнення суспільно позитивних цілей.

По-третє, таке визначення акцентує увагу на тому, що перед нами сфера, в якій домінуюче положення займають добровільні соціальні якості, що стають інструментами асоціації (на протипагу приналежності до ринку або до держави) [Warren, 2006: с.56-58].

Роль громадянського суспільства в підвищенні рівня демократії в соціумі і в створенні моделі безпосередньої демократії визначає професор Джорджтаунського університету Марк М. Говард. На його думку, чим більша кількість людей беруть участь в організації громадянського суспільства, тим вища ймовірність того, що цей процес буде мати успіх в « успішному освоєнні норм, цінностей та навичок учасницької демократії, що напряду впливає на зміцнення інститутів та підвищення ефективності функціонування демократичного уряду».

При умові демократизованої сфери політичної організації громадянського суспільства, на думку Говарда, можуть «тримати в межах державу від прийняття законів, які суперечили б свідомим інтересам громадян". Громадські інституції чинять позитивний вплив на прийняття та просування законів, а також і самих представників законодавчих органів, даючи їм інформацію про настрої в суспільстві. Формування громадянського суспільства виконують функцію захисту в двох різних ситуаціях: в той момент, коли вони слугують захистом громадян щодо потенційної загрози з боку держави, а також в ситуації інформування влади і подальшого «тиск знизу» [Говард, 2009: с. 61].

Громадянське суспільство М. Говард трактує як значиму частину суспільної сфери, яка займає місце між сім'єю та державою, що втілюється в різноманітних добровільних організаційних формах громадян. Цілі такої організації можуть реалізовуватись в захисті миру і цивільних прав, екологічних товариств, рекреаційних та спортивних клубів, ветеранських, жіночих, молодіжних, інвалідних спільнот, групи літніх людей, та ін.

Притримуючись ідеї інституційного підходу щодо громадянського суспільства, Говард приділяє йому велику увагу. Науковець окреслює ці інституції, що формують зовнішні рамки розвитку як формальні організації, що впливають на поведінку осіб в цих рамках силою влади і авторитету. Говард передбачає, що тільки за умови існування інститутів та їх постійного реформування можуть бути забезпечені довготривалі трансформації в розвитку самоорганізації громадскості. При цьому створюються вимоги до інститутів, які мають бути, по-перше, ефективними, авторитетними і обов'язковими. По-друге, актуальними, відповідати потребам людей, культурі та традиціям суспільства загалом. По-третє, необхідний час (іноді десятки років і цілі покоління) для того, щоб нові інститути затвердились і продемонстрували свою загальну ефективність [Говард, 2009: с. 63].

Загальну тенденцію в розвитку сучасних організацій виокремлює знаменитий соціальний теоретик суспільства, соціолог Ентоні Гідденс. Стаючи опонентам авторам, які стверджують, що в сучасних суспільствах вагоме значення мають в більшій мірі первинні групи та бюрократичні організації, Гідденс ставить в альтернативу добровільні об'єднання, що можуть представляти собою благодійні організації та різноманітні товариства взаємодопомоги.

Щодо позитивної тенденції розвитку громадянської ініціативи науковець акцентує увагу щодо зростання кількості і самого різноманіття товариств взаємодопомоги (домовласницькі асоціації, групи анонімних алкоголіків і т. д.), на неієрархічність їх структури (непостійне членство, нефіксований стан фіксованих доходів, членські пожертвування і внески як джерело основних грошових надходжень і т. д.), на участь її членів у спільній розробці і діяльності в проектах, та зв'язаність її членів спільними моральними принципами. В той же час Гідденс акцентує увагу і на негативних моментах в розвитку цієї громадянської самоорганізації, в ситуації, коли

деякі організації, зростаючи в своїх масштабах, мають схильність до бюрократизації. В проектному розвитку та кінцевій реалізації громадських об'єднань науковець бачить тенденції трансформації до більш гнучких форм організації, що якісно відрізняються від організацій ХХ століття, які по своїй суті є знеособленими. В той же час Гіденс, в своєму прогнозі щодо розвитку громадськості, вбачає постійну конфронтацію між прагненням організаційного зростання, зрощення знеособлення та ієрархії, з однієї сторони, і протилежними їм тенденціями, з іншої.[Гіденс, 1999: с. 285, с.287]

Соціолог Т. Янссон в своїй праці "Трикутна драма" описує зв'язок держави і громадянського суспільства в форматі своєрідного трикутника. На горі цієї піраміди знаходиться держава, а внизу, з однієї сторони знаходиться місцеве самоврядування, яке пов'язане як і з громадською сферою так, і з державою. З іншої сторони, теж, відповідно, внизу знаходяться добровільні об'єднання, що знаходяться в приватному, вільному секторі. Для прикладу, якщо керівні круги еліт усвідомлено проводять політику щодо підтримки громадської самоуправління жителів, при цьому зменшується рівень втручання держави в діяльність громадськості, а місцеві еліти з розумінням відновляться до державних органів, то, на думку Янссона, реалізуються необхідні засади для союзницького, гармонічного типу відносин між вказаними вище агентами.[Янсон, 1996: с.6].

Як приклад, в США такі громадські організації як Національна стрілецька організація, Інститут американського підприємництва, Національна асоціація програм судового моніторингу, Американська асоціація пенсіонерів і багато інших мають статус загальнонаціональних, об'єднують навколо себе вагому частину суспільства, мають довгу історію та великий авторитет в соціально-політичному житті країни. В той час як в пострадянських країнах досить складно вищим державним органам здійснювати діяльність в межах принципу самообмеження та створювати умови заохочення самоорганізованих груп громадян, бо для цих країн притаманний патерналістські державно-громадські відносини.

Продовжуючи тему взаємовідносин між державою та громадянським суспільством отримали продовження в праці польського соціолога Едмунда Внук-Липинського. На противагу Янссону, Внук-Липинський звертає увагу на взаємодіях, які виникають переважно між громадянським суспільством і державою. Будучи

засновником нового напрямку в соціології - "соціологія суспільного життя", Внук-Липинський в своїй роботі виділяє три види взаємовідносин між державою і громадянським суспільством:

- громадянське суспільство як протиположна державі;
- громадянське суспільство як додатковий елемент держави;
- держава як додатковий елемент громадянського суспільства.

На думку Внук-Липинського, для країн, що знаходяться на етапі переходу від авторитаризму до демократії, притаманним є так званий «антогоністичний» перший тип взаємовідносин, але, варто зазначити, що у нього «короткий термін існування, бо для нього є характерним існування в кінцевій стадії занепаду авторитарного режиму і початкову розвитку демократичного суспільства». Такий тип чітко прослідковується в процесі демократизації, що, для прикладу, є характерним для Центральних та Східноєвропейських країн Європи.

Другий тип взаємовідносин більше притаманний республіканських держав, а часом і для комунітарних теоретико-ідеологічних напрямків, де акцент робиться ставиться на користь реалізації загального блага, на основі самообмеження громадянського суспільства тими межами колективної життя, де держава є мінімально компетентною або чи мінімально ефективною.

Третій тип реалізації взаємовідносин є близьким до ліберальних теоретичних течій, в яких формуються постулати, принципом яких є мінімальний вплив держави, з однієї сторони, а з іншої принцип допоміжної чи підсобної ролі держави (вищі державні органи беруть управління виключно в тих сферах колективного життя, де організована локальна громада є менш компетентною чи ефективною).

Тому коли в межах першого типу відносин між державою і громадянським суспільством є антагоністичним, то вже в наступних двох типах це кооперативні відносини, які базуються на принципах співпраці, взаємного доповнення заради гармонійного співіснування [Внук-Липинський, 2012: с.191-191].

Формуючи інституційні підвалини для розвитку громадянського суспільства, Внук-Липинський визначає наступні три пункти:

1) вільне існування публічного простору, в якому є можливості інституалізації громадських сил;

2) наявність публічної комунікаційної системи, на яку не чиниться вплив та спроби контролю зі сторони держави;

3) наявність ринку, в межах якого реалізуються різноманітні взаємодії по обміну послугами та цінностями, а також присутній захист приватної власності.

У випадку відсутності першого фактору, коли публічний простір обмежений в можливостях вільного інституціонального зростання суспільних сил і в той же час повністю є підконтрольним недемократичній системі держави, вести мову про появу автономних від держави об'єднань і організацій, які становлять інституційний контекст громадянського суспільства, стає неможливим. В такій ситуації публічний простір заповнюється квазі- чи прото- громадськими організаціями, які контролюваними державними органами і паралельно формуються різноманітні неформальні дисидентські групи, що здійснюють свою діяльність в тіні публічного простору. [Внук-Липинський, 2012: с.192].

1.2. Особливості та проблеми теоретичної, емпіричної детермінації поняття громадянського суспільства в соціології

Як нами було окреслено в минулому підрозділі, громадянське суспільство представляє собою певний старт, що може слугувати інструментом для вирішення практично всіх соціальних і політичних проблем. Навіть загальний огляд вищевказаних ідей та теорій громадянського суспільства не залишає сумніву в тому, що ми маємо справу зі складним і багатограним соціальним феноменом.

Але, в той же час, до сьогоднішнього дня поміж дослідників цього феномену немає консенсусу поглядів не тільки про складові частини громадянського суспільства, його властиві ознаки, соціальне призначення, але часом і просто його розуміння. На цьому етапі роботи, спираючись на ретроспективу генезису поглядів на громадянське суспільство та зверненням до соціологічної інтерпретації цього феномену, спробуємо дати відповідь на питання, а чи вписується він в межі соціологічної категорії.

Громадянське суспільство є феноменом, що, фактично, досліджується всім комплексом соціальних наук. З цього приводу кожна наука чи дисципліна з них обирає свій дослідницький спектр, своє предметне поле. Для нас важливо розрізнати соціологічний вектор дослідження громадянського суспільства, а також інші, такі, як

політологічний, економічний правовий, і т. д. Якщо говорити за політичне тлумачення цього поняття, то зрозуміло воно буде містити аналіз проблем взаємодії громадскості і держави та його окремих структур. Економічне розуміння базується навколо виробничих факторів, таких як власність, ринок, економічний фундамент.

Але соціологія досліджує громадянське суспільство комплексно, цілісно, з максимально широким спектром охоплення системи, тим самим об'єднуючи політико-економічні та соціокультурні фактори його розвитку та функціонування. Для того щоб визначити ґрунтовні аспекти соціологічного розуміння громадянського суспільства, постає необхідність звернення до основних функцій соціології як науки.

Володимир Олександрович Ядов зазначає, що «в ролі самостійної галузі знання соціологія реалізує всі функції, що є властиві для суспільних наук: теоретико-пізнавальна, описова, прогностична, прикладна, світоглядна і просвітницька» [Ядов, 1995]. Але в соціологічному дискурсі також озвучуються і різні альтернативні критерії щодо спроб класифікації функцій соціології. Для прикладу, Андрій Григорович Здравомислов виділяє чотири функції: теоретичну, ідеологічну, критичну та інструментальну [Здравомислов, 1994: с.789]. В свою чергу Гарольд Єфимови Зборовський виокремлює функції соціології в наступних трьох групах: пізнавальна, прогностична та управлінська.

- Пізнавальна функція соціології базується в описі, вивченні, аналізі, поясненні та діагностиці соціальної реальності, що представлена у вигляді однієї чи ряду груп взаємопов'язаних соціальних фактів.
- В групу прогностичних функцій входять: соціальне проектування і соціальне планування.
- Управлінські функції реалізуються у вигляді соціологічних висновків, пропозицій чи рекомендацій, оцінювання стану соціального об'єкта, створювані соціальні технології, які служать підставою для вироблення і прийняття управлінських рішень.

Наша позиція полягає в тому, щоб переосмислити трактування функцій соціології до аналізу громадянського суспільства. З такої точки зору специфіку дослідження громадянського суспільства можна продемонструвати у вигляді своєрідного трикутника:

- вивчення громадянського суспільства як соціальної реальності;
- прогнозування розвитку структур і одиниць громадянського суспільства;
- напрацювання соціальних технологій самоврядування громадянського суспільства.

Не менш важливим для соціологічного підходу є необхідність, дослідження громадянського суспільства в єдиному просторі його об'єктивних та суб'єктивної сторін. В якості об'єктивної сторони громадянського суспільства можуть виступати його структура, спільноти, групи, соціальні функції чи діюча система права у взаємодії з державою чи бізнесом. Суб'єктивною стороною проявів громадянського суспільства є оцінки, думки, судження як експертного та наукового товариства, так і простих пересічних осіб відносно того, як ті чи інші аспекти громадянського суспільства представлені в соціальній реальності, як вони впливають на реальні проблеми соціального життя.

Як ми вже визначили в минулому підрозділі, у вивченні громадянського суспільства значне місце відводиться взаємодії, порівняно (місцями на противагу) з державними структурами. Безумовно, в більшій мірі, здається те, що громадянське суспільство, порівняно з державою, має переважно горизонтальний принцип створення соціальних зв'язків. Саме з цього і виходить велика порівняно з бюрократичними структурами неформальність. Варто також згадати співробітництво і волонтерські засади серед учасників організацій громадянського суспільства. Відзначимо ще одна ознака громадянського суспільства, на яку вказує Олег Федорович Шабров: «Громадянське суспільство - це сфера самоорганізації, порівняно з державою, де існують інші відносини вертикального характеру» [Левашов, 2007: с. 44].

У соціологічному визначенні громадянського суспільства, з нашої точки зору, повинна вирішуватися головне завдання - виявлення його істотних ознак як соціального явища. Досить складно дати вичерпний список ознак громадянського суспільства, але базуючись на проаналізованій інформації наведемо такі основні:

1. Автономність (незалежність від державних структур і бізнесу).
2. Прояв активізму.
3. Самоорганізація.

4. Направленість на вирішення конкретних значущих соціальних проблем (як для окремих груп, так і суспільства в цілому).
5. Широке різноманіття структур, організацій, спільнот.
6. Динамізм, мінливість, активний характер запропонованих рішень.
7. Особливі ціннісні установки учасників громадських спільнот.
8. Домінування горизонтальних зв'язків у спільнотах над вертикальними.
9. Опосередкована участі в політиці.

Базуючись на цих основних ознаках, можемо здійснити спробу окреслення визначення. Громадянське суспільство - це самоорганізовані групи чи спільноти, що функціонують незалежно від структур держави та учасників економічного ринку(бізнесу), активістська діяльність яких направлена на вирішення конкретно виокремлених соціально значущих проблем на основі спільного набору цінностей та ідеалів.

Окреслення саме соціологічного визначення громадянського суспільства пов'язано зі ще одним важливим теоретичним завданням – з'ясуванням його приналежності до соціологічних категорій. Тобто ми частково повертаємось до питання: «А чи є громадянське суспільство соціологічної категорією?»

До категорій, що пов'язані з соціологією прийнято відносити сталі конструкти, що визначають предметне поле науки. Жан Терентійович Тощенко пише: «Соціальні науки об'єктом своїх досліджень обрали соціальну реальність - суспільне життя. Відповідно до цього центральною категорією виступає суспільство, що розуміється як багатозначна система відносин і процесів, основні характеристики якого і стають загальними категоріями» [Левашов, 2012: с.4].

У запропонованій моделі категорій соціології Тоценка громадянське суспільство посідає місце поміж категоріями об'єктивності (недержавні відносини, суспільний розвиток, суспільні процеси) і категорією суб'єктивності (народ, класи, страти, спільноти). На думку науковця, категорії об'єктивності детальніше визначають сутність і зміст тієї історичної епохи, в яких живе і творить людина. Саме в межах цих категорій знаходять відображення основні специфічні елементи та особливості, які характерні для всього світу, але в його конкретному історичному відрізку. Категорії ж суб'єктивності характеризують прояв активності, творчості, зацікавленості в

початковій діяльності товариства. Саме це при формулюванні питання визначає для нас найзагальніші орієнтири, при застосуванні в дослідницькій практиці операціоналізації, бо використання в найзагальнішому вигляді дає тільки (і то в кращому випадку) тільки орієнтовний ефект. [Тощенко, 2002: с.10].

Категорія громадянського суспільства виходить з найдавнішої традиції в соціології – це аналіз суспільства як фундаментального об'єкта і відправна точка при дослідженні всіх інших явищ. Звичайно, що всі соціологи базуються на понятті суспільства і приходять до нього, але, з точки зору побудови системи категорій, «Починати зі спільноти – це означає починати з кінця» [Ольховиков, 2004: с.4]. Тому слід зазначити, що головне питання необхідно формулювати не «з чого складається суспільство», а « як воно можливе».

1.3. Стан та форма громадянського суспільства в Україні

Рівень реалізації громадянського суспільства в Україні, на мою думку, можна ділити на «до» та «після» Революції гідності. Якщо говорити за його реальний стан до революції, то його можна окреслити наступними рисами. В той відрізок часу громадянське суспільство було скоріше ефемерним явищем. Воно ототожнювало більше поняття симулякра [Беньямін, 1996], аніж реально існуюче явище, в сенсі наповненості власного існування. Тобто до подій 2013–2014 року громадянське суспільство якби одночасно існувало, але в той же час і ні. Громадянське суспільство було формальним та невід'ємним активом українського суспільства, але не як реальне утворення, що має вагомий, реальний вплив на життя в країні.

Громадянське суспільство в якості симулякри може розумітися як міраж, як те явище, що займається симулюванням реальності і як наслідок не відповідає дійсності.. В дискурс соціальних наук термін «симулякр» з'являється завдяки Жану Бодрійару. Він охарактеризував це явище, як «та реальність, яка приховує той факт, що її не існує» [Айвазовська, 2009]. Небезпека яку несе симулякр полягає в тому, що спостерігач може стати частиною цієї самої симулякри, який трансформується під впливом його точки зору. Людина, що має справу з симулякром і сприймає її як дійсність, сама стає його частиною. Однією з фундаментальних тригерів Революції

гідності була спроба зі сторони суспільства побороти цю загрозу перетворення у міраж, подолання тотальної брехні, що лежала в основі суспільно-політичних і громадянських відносин. Спостерігалась безсуб'єктність громадянського суспільства, що виражалась відсутністю колективної єдності, тобто суспільство не розглядало в представниках громадянських організацій тих, хто дійсно захищає і відстоює їх інтереси. Соціальна суб'єктність окреслюється можливістю суспільства чи окремої соціальної групи стати активним учасником у соціально-політичного простору, значимо впливати на рішення, що приймаються в суспільстві, ідентифікувати себе повноцінним політичним актором у зв'язці з іншими суб'єктами соціально-політичних відносин, для прикладу навіть з тою ж державою. Українська соціологиня Людмила Сокурнянська зазначає, що актуалізована соціальна суб'єктність складає активну діяльність, що характеризується самостійністю, цілеспрямованістю, творчим началом, відповідальністю в сфері зайнятості [Доктрина громадянського суспільства України, 2006: с.163].

До подій Революції гідності зі сторони елементів громадянського суспільства не спостерігалось подібних якостей, які б і були характерні соціально-політичній суб'єктності. Українські громадяни не відчували себе громадою, не відчували свою приналежність до громади навіть у рамках міської спільноти.

Громадянське суспільство не мало критичної маси для масштабної організаційної роботи, не мало і також виражених об'єктів соціально-політичної ідентифікації. Багаточисельні громадські організації в більшій своїй масі представляли власні інтереси, маючи малу кількість учасників, частіше всього направляли діяльність для освоєння грантових програм як кінцевої мети, тобто були, як ми зазначали вище симулякрами. Тільки мала частина населення ідентифікували себе членами, учасниками громадських організацій. Своєрідний позитивний крок до актуалізації цієї проблеми можна було фіксувати за часі Помаранчевої революції. Та досить скоро цей соціальний процес пішов нанівець із-за розчарування в ідеї реального впливу на хід подій політичного життя в суспільстві. З того часу гостро стала проблема занепаду громадянське суспільства. Різноманітні елементи громадянської активності продовжували представляли собою другорядну сферу суспільного життя. Раніше волонтери та інші структури громадянського суспільства показували себе у справах

другорядного порядку, або мали незначиму роль у суспільному житті. Для прикладу, за даними дослідження населення України [Вінніков, Лациба, Сідельнік, 2008] дуже мала кількість людей приймає участь у громадських організаціях, а якщо все ж і були, то ці організації, що мало впливають на політичне життя країни. За даними дослідження Європейського огляду цінностей (EVS) (2008 рік) [Закон «Про соціальні послуги», 2003: с.358], «волонтерською(безоплатною) роботою на користь громадян країни» займається наступна кількість населення(%):

- Допомога волонтерів своїй спільноті - 0,7%
- Організація заходів культурного типу - 0,7%.
- Робота з молоддю - 0,5% .
- Зайнятість в сфері екології та захисту навколишнього середовища - 0,2%.
- Допомога закладам пов'язаним зі сферою охорони здоров'я - 0,1%.

З цих результатів ми можемо бачити, що фактична участь населення у волонтерській діяльності була досить низько. Тобто громадяни, в більшій своїй частині, вирізняються індивідуальним ставленням до держави та подій, що в ній відбуваються. На питання «Якою мірою Вас цікавить політика?» — відповідали «Дуже цікавить» лише 7,1% респондентів [Єдиний державний реєстр підприємств та організацій України, с.451].

Таке відношення до цих процесів можна трактувати як певна зневіра людей у ефективності впливу суспільства в прийнятті рішень, що впливають на політичне життя держави. Значима частка населення концентрувалась на інтересах та справах приватного характеру. Розчарування в політиці зростала і через невдалу спробу демократичних трансформацій після Помаранчевої революції. Та перебіг подій, що відбувся у політичному житті України в 2013 року продемонстрував, що обуреність діями влади може сприяти різкому підвищенню політичної активності. Можна стверджувати, що громадянське суспільство перебувало, так би мовити, у режимі «сну». Потенціал громадянського актив в критичній масі не проявляв себе. Низький рівень громадянської активності в деякій мірі пояснювався відсутністю довіри населення щодо структур громадянського суспільства. За результатами досліджень лише 17,7% населення у 2013 році проявляли довіру до громадських організацій [Єдиний державний реєстр підприємств та організацій України, с. 124]. Бо, на той

час, громадянське суспільство було тим сектором суспільства, де мала кількість людей шукали інструменти для самореалізації, в якому б люди почували себе корисними контексті реалізації власних сенсів життя.

Тогочасна політика була більше схожа на театр, де панували подвійні стандарти та казуїстична риторика. Правова сфера була дискредитована вибірковістю застосуванням правосуддя, та діяла за принципом: «Друзям можна все, а ворогам по своїй суворістю закону».

Все це призвело до накопичення незгоди, відчуття несправедливості, протесту зі сторони великої кількості груп населення. Тож для спалаху не вистачало події із зовні, яка б і запустила в дію механізм соціально-політичних протестів. Такою подією і стала Революція гідності. Можемо з повною впевненістю говорити, що Революція гідності та активна робота волонтерських груп трансформувала статус громадянського суспільства, підвищили його роль, значно підвищили повагу населення щодо структури громадянського суспільства в очах останніх раїни. Параметри, за якими здійснюється трансформація громадянського суспільства під впливом волонтерського руху були наступними:

- Громадянське суспільство підвищувало рівень реального включення в суспільне життя.
- За рахунок активізації волонтерських рухів громадянське суспільство стало більш вираженим. Громадськість отримала здатність до усвідомлення необхідності задоволення своїх потреб політичного направлення, через застосування політичної активності.
- Структури та елементи громадянського суспільства з другорядної сфери трансформувались у вагомий важіль життєдіяльності суспільства, стали вираженими на загальнодержавному рівні.
- Із індиферентного ставлення до держави громадянське суспільство набуло статусу партнера держави у вирішенні важливих суспільних завдань.
- Громадянська активність набула масового руху відносно тієї незначеності участі людей, що була раніше.

- Зневажливість зі сторони українців до структур громадянського суспільства трансформувалась у високий рівень довіри зі сторони влади. Рівень фінансових ресурсів громадянських структур значимо виріс.

Громадяни перед лицем зовнішньої та внутрішньої загрози ризик руйнування інститутів країни, політична криза, приниження гідності людей призвели до вибуху громадянського суспільства. Завдяки волонтерському руху вже неможливо позиціонувати суспільство як юрбу, що характеризується з мовчанням та пасивністю. Саме завдяки громадським організаціям населення стало ідентифікувати себе як народ, який має власну самоповагу та гідність, який і формулює своє завдання побудови прогресивної демократичної держави сучасного зразку.

1.4. Стан та форма громадянського суспільства в країнах Тропічної Африки

Питання становлення та розвитку громадянського суспільства займає помітне місце в комплексі проблем суспільно-політичного розвитку африканських країн. Серед інших питань, особливу увагу дослідники цього регіону приділяють аналізу факторів, що впливають на процес формування громадянського суспільства в країнах тропічної частини Африки.

Науковці схильні виокремлювати цілий ряд перешкод аніж перспектив політичного, соціокультурного і економічного характеру. Загальний зміст перших визначається декількома факторами: характером африканських політичних еліт, їх інтересами і методами діяльності, поки ще невисокою зрілістю широких мас населення, стійкою конфліктністю міжетнічних відносин.

Отже, розпочати хотілося б з політичних аспектів розвитку громадянського суспільства. В більшості держав Тропічної Африки правлячі еліти, на думку Наталії Іванівни Висоцької, проявляють пасивне, хоча часом і негативне ставлення до формування громадянського суспільства [Косухін, 2008; с. 241], більш того, часто державні органи взагалі не мають зацікавленості в ньому. Правляча верхівка, постійно приховується за демократичними гаслами, намагаючись зберегти і зміцнити свою владу, а, за словами Миколи Дмитровича Косухіна, не «вирощувати елементи

громадянського суспільства» [Косухін, 2008; с. 242]. Що стосується опозиційної еліти, то при переході в статус правлячої її представники зазвичай «забувають» про інтереси більшої частини суспільства, перешкоджають діяльності організацій, незгодних з її політикою, або навіть забороняють їх, тим самим демонструючи своє реальне ставлення до політичної демократії.

Не принесло особливого позитиву ні результати введення на початку 1990-х рр. партійного плюралізму (не дивлячись навіть на те, що цей крок, звичайно, дав фундамент для розвитку громадської активності та підвищенню рівня соціально-політичної свідомості великої частини громадян). Але африканські політичні партії (і виникли після набуття незалежності, і створені на початку 1990-х років (після впровадження багатопартійності) мають певну особливість, що не дозволяє їм функціонувати в якості суб'єкта двосторонніх відносин між суспільством і державою в процесах реалізації запитів і вимог населення через адміністративні та політичні інститути, як цей процес проходить в Західних державах. Політичні партії в країнах Тропічної Африки створюються загалом за принципом етнічного клієнтелізму (взаємовигідна орієнтованість влади на етнічні кланові структури) [Косухін, 2008; с. 244]

За словами Косухіна, в якомусь розумінні ця система замінила зруйновану процесом колонізації, традиційну потестарну владу (система докласового типу, що не має владних інституцій та атрибутів) і політичні структури певною мірою виконують функції етнополітичних організмів [Косухін, 2009: с. 231]. Сталим ядром таких утворень виступають однорідні по етносоціальній ознаці групи професійних політиків, що тісно інтегровані між собою через єдністю етнорелігійних, групових чи ділових інтересів і об'єднаних навколо лідера системою особистих (формальних чи неформальних) відносин.

Більшість партій формуються за клановим, етнічною чи етнорегіональною ознакою, що пояснюється значним впливом традицій в суспільному житті африканських країн. У Замбії, наприклад, Об'єднана демократична партія вважається партією лувале, тоді як в Анголі УНІТА значною мірою опирається на овимбунду, в Камеруні - Національний союз за демократію і прогрес мають широку підтримку мусульманських народів Півночі, і перш за все фульбе. До речі, ці самі фульбе

посідають значиме місце в суспільному житті Нігерії, так як більша частина цього етносу проживає на території цієї країни.

Вертикальний характер патрон-клієнтальних (взаємовигідна система протекції лояльних прошарків суспільства взамін на підтримку провладного режиму) зв'язків надає політичним угрупованням гарантовану опору в своїх етноси. Незважаючи на проголошені загальнонаціональні цілі, такі політичні партії відстоюють, в першу чергу, етнорегіональні інтереси і в більшості випадків не впливають на формування громадянського суспільства [Косухін, 2009: с. 232].

Також варто відзначити про ряд проблем, пов'язаних і з функціонуванням неурядових об'єднань і організацій (НУО), що виникли в останні 15-20 років. Ольга Борисівна Громова акцентує увагу на тому, що державна відноситься доброзичливо до соціальної і гуманітарної діяльності НУО до тих пір, поки не отримує в свою адресу критичну реакцію [Громова, 2009: с. 177]. Держава звужує простір для самостійного здійснення діяльності НУО, перешкоджаючи підвищення їх впливу, вдаючись до політичного втручання, законодавчим обмеженням, особливо це стосується правозахисних організацій.

Любов Михайлівна Садовська, аналізує взаємодію між державою та неурядовими організаціями, характеризує їх як конфронтаційні [Садовська, 2009: с. 180]. Такі процеси змушують сумніватись у можливості ефективної роботи НУО, діяльність яких має базуватись на розвитку самостійності, творчої ініціативи та активності індивіда та інших елементів громадянського суспільства в соціумі, що не стимулює розвиток поведінки індивіда направлену на самостійність та автономність.

Неурядові громадські організації та об'єднання зіштовхуються з тими же рядом проблем, які переживає африканське суспільство – непотизм(кумівство), етнічність, бідність і корупція. Велика кількість з цих організацій зовні виступають як явні атрибути громадянського суспільства, але досить часто є традиційними етнічними і релігійними об'єднаннями [Садовська, 2009: с. 180].

Приналежність до таких об'єднань допомагає просуванню їх членів в новій суспільній ситуації, а самі організації, в більшості випадків, перебувають під контролем і впливом племінних або релігійних лідерів, ватажків, вождів. Це призводить до того, що гіпотетично можливий вплив тих соціальних сил, що мають

інтерес в політичній і соціально-економічній трансформації, в створенні громадянського суспільства, до цих же самих соціально-економічних процесів фактично доступу не мають через межі неопатримоніальних(синтез елементів традиційного патримоніального панування з використанням сучасних практик) відносин. До того ж нові неурядові об'єднання в своїй основі мають ті ж недоліки, що і політичні партії: в них також панує авторитаризм, відсутня звітність та демократичні процедури прийняття рішень [Комар, 2002: с. 78].

Неефективна діяльність цивільних неурядових організацій, в кінцевому рахунку, не сприяє закріпленню їх в колективній свідомості і зростанню авторитету серед людей. Це послаблює їх соціальні, політичні, соціальні і громадянські позиції.

Важливим чинником для розвитку громадянського суспільства, що є економічна ситуація в суспільстві. Ще на початку 1990-х рр. Брагіна Олена Аркадіївна підкреслювала, що слаборозвинена економіка Африки не може слугувати матеріальною основою і економічним базисом для переходу до громадянського суспільства [Брагіна, 1995:с. 210]. Реалізація громадянського суспільства на базі голоду та злиднів, на думку авторки, нічого спільного з сучасним громадськими на Заході не має. І тут варто згадати слова класика Карла Маркса з його праці «До критики політичної економіки», що буття визначає свідомість, тобто, коли в людини стоїть завдання фізичного виживання, ґрунту продукування високих альтруїстичних смислів та ідей в неї не буде. Тому, на думку Солодовнікова Василя Григоровича, ключова проблема африканських країн є ліквідація економічної відсталості і поки не буде вирішена саме ця проблема «безпредметно говорити про перехід африканських країн до ГО» [Солодовнікова, 1995: с. 115].

Актуальною для країн Тропічної Африки є рівень активності соціальних сил, зацікавлених в політичних соціально-економічних змінах. Середні прошарки, які є активною силою і соціальним базисом, таким собі «драйвером» становлення громадянського суспільства і демократичного режиму, в цих країнах є майже відсутніми, або далекими від суспільної інтеграції та консолідації через відсутність власних об'єднань і організацій. У тому, що середній клас ще не сформувався в самостійну силу, яка мала ресурс для сприяння у створенні чи відстоюванні власних корпоративних інтересів організацій, здатних в майбутньому закласти основи

громадянського суспільства, впевнений в цьому Большов Ігор Григорович [Большов, 2009. с. 35].

В таких умовах, на думку Косухіна, найважливішим фактором соціально-економічної і політичної модернізації може стати інтелігенція - та частина активних середніх прошарків, що не володіє засобами виробництва, але має освіту та кваліфікацію, які є необхідними для організації продуктивного економічного та духовного життя суспільства сьогодні [Косухін, 2009:с. 220-221]. Але в той же час, позиція вестернізованої африканської інтелігенції по відношенню до розвитку громадянського суспільства в Африці характеризується дослідниками як суперечливе. Так, на думку деяких з них, інтелігенція сприяє поширенню західного впливу і руйнуванню традиційних цінностей та відносин, що знаходяться на шляху формування громадянського суспільства. У той же час прихильність інтелігенції до демократичних інститутів західного зразка досить часто піддається модифікаціям під впливом традиційних і неотрадиційних форм самоорганізації африканського суспільства, «оскільки системотворчим початком в Африці залишається громада з притаманними їй атрибутами соціальних зв'язків, ментальності і системи цінностей» [Косухін, 2009:с. 220-221].

Громадські та етнічні зв'язки інтелігенції можуть часом стояти вище загальнодержавних інтересів та інтересів суспільства як цілісного соціального організму. Це дає підставу нам скептично сприймати ідеї щодо можливості і здатності інтелігенції сприяти «трансформації традиційного ладу, економічного, громадянського становлення зацікавленого в індивідуальній діяльності, допомогти йому в освоєнні цінностей громадянського суспільства».

Висновки до Розділу I.

В першому розділі було проаналізовано теоретичні інтерпретації громадянського суспільства та типи громадської самоорганізації в межах західних суспільно-наукової традиції. Виходячи з різноманіття теоретичних концептів ми прийшли до висновку, що ця проблематика є предметом детального концептуального розгляду і має невичерпний інтерес серед науковців. При цьому наукові дослідження громадянського суспільства мають нагальну потребу в підкріпленні своїх висновків

цілим комплексом емпіричних досліджень, що демонстрував би динаміку трансформації громадянських інститутів в тих чи інших суспільствах.

При дослідженні різних теоретичних концептів, громадянське суспільство об'єднує уявлення як про сукупність інститутів - некомерційних організацій, а також колективів члени яких об'єднуються за допомогою ряду цінностей - довіри, згоди, гармонії інтересів, відкритості і т.д. Таким чином, фундаментом громадянського суспільства, його ядром є об'єднання, які не направлені на отримання комерційного прибутку, чи владних преференцій.

Також в межах цього розділу ми здійснили спробу соціологічного підходу до аналізу громадянського суспільства. Ми прийшли до висновку, що громадянське суспільство представляє собою самоорганізовані групи чи спільноти, що функціонують незалежно від структур держави та учасників економічного сектору, активістська діяльність яких направлена на вирішення конкретно виокремлених соціально значущих проблем на основі спільного набору цінностей та ідеалів. Ознаками такого суспільного феномену є автономність, прояв активізму, самоорганізація, направленість на вирішення конкретних проблем, організацій, спільнот, динамізм в продукуванні рішень, комплекс ціннісних установок, домінування горизонтальних зв'язків у спільнотах, опосередкована участі в політиці. Вказані вище прояви громадянського суспільства проявляються в спектрі об'єктивних та суб'єктивних категорій.

В умовах сьогодення в Україні відбувся рух переходу до вираженого та продуктивного сектору громадського суспільства. Підвищується роль недержавного сектору в житті країни, що є необхідним для подальшого делегування права надання окремих видів суспільних послуг саме недержавним організаціям. Але якщо говорити за подальше сприятливе середовище для участі громадських організацій у системі соціальних послуг, то воно може бути реальним за умов збалансованості повноважень між державою, яка керує ресурсами, і суб'єктами, що мають уявлення щодо їх реалізації в розв'язанні проблем у суспільстві.

А от при аналізі стану громадянського суспільства в Тропічній Африці, ми прийшли до висновку, про неоднозначність перспектив його розвитку в цьому регіоні. Зазначимо, що рівень соціального, економічного і політичного розвитку не сприяє

створенню умов для формування на їх основі громадянського суспільства. Поки ж, одним з основних напрямків африканських держав, які претендують на існування в них елементів громадянського суспільства повинні мати підтримку тих неурядових організацій, які сприяють освітньому, моральному та культурному розвитку широких груп населення.

РОЗДІЛ II. Ціннісні орієнтації людини в контексті дослідження громадянського суспільства

Як ми вже окреслили в розділі вище, громадянське суспільство – це конструкт соціальної системи, в якому зв'язки між державою та індивідом є опосередкованими та функціонування яких визначається високим рівнем підтримки спільнот, що відстоюють громадянські інтереси відносно держави та усього суспільства загалом.

2.1. Роль ціннісних орієнтацій людини в процесі реалізації громадянського суспільства

По суті, це система відносин самобутніх, незалежних від держави та сталих суспільних інституцій, що мають на меті сприяння реалізації інтересів індивідів та їх соціальних груп. Такі інтереси і потреби проявляються та реалізуються завдяки інституціям громадянського суспільства, що можуть представляти собою наукові і професійні колективи, освітню систему, інститут сім'ї, різного вектору і масштабу організації та об'єднання індивідів. Мова йде про ті структури, в основі яких закладені спільність інтересів і які реалізують свою діяльність здебільшого в межах горизонтальних взаємодій. Вказана система зв'язків є нерозривною від сталого, нормалізованого рівня життя громадянського суспільства.

При їх аналізі можемо виділити декілька прошарків за їх масштабом взаємодії. Перш за все, необхідно виходити з тієї думки, що в основі всіх процесів соціуму лежить взаємодія, яка визначає життєдіяльність суспільства на макрорівні – це освіта, сільськогосподарський сектор, промислове виробництво, медицина, управління, і т. д. На другому, посередньому прошарку взаємовідносин, ми маємо справу із соціокультурним рівнем. Ми говоримо за межі певних стійких національних, етнічний, сімейно-родових чи релігійних типів зв'язку. Третім типом відносин є індивідуально усвідомлений вибір вектору комунікації, що зумовлюється особистими (культурними, політичними, професійними) переконаннями людини [Костючков, 2010: с. 55-60].

Саме на цій ланці взаємодії люди створюють об'єднання в групах за власними інтересами, що проявляється в реалізації клубів, партій, союзів, та різного роду неурядових організацій. Тобто своєрідною особливістю громадянського суспільства є те, що в його межах можуть існувати різного роду соціальні сили, різні громадські

утворення, політичні інституції. І у всій цій структурі взаємодій центральне місце дійової особи такого товариства займає саме людина з усім, притаманним їй, системою потребі, інтересів і цінностей.

Тобто, як і було вказано в попередньому розділі, громадянське суспільство ми можемо аналізувати не тільки на рівні об'єктивних проявів (фіксування певних соціальних груп, течій, взаємодій, рівень поінформованості), але можемо зосередити дослідницьку увагу на її суб'єктивній стороні її проявів. Для визначення та окреслення передумов формування, рівня розвитку громадянського суспільства є важливим вивчення думок, суджень, оцінок як профільного товариства, так і простих пересічних осіб відносно того, як ті чи інші аспекти громадянського суспільства впливають на реальні проблеми соціального буття, або як вони позиціонуються в соціальній реальності.

«Думки, судження, оцінки..» - вони представляють цілу сітку ціннісних орієнтацій на які необхідно зважати в першу чергу при вивченні аспектів розвитку громадянського суспільства. Система цінностей представляє собою один із головних компонентів соціального та політичного буття. Якщо проаналізувати більш детально, то система цінностей в соціумі - це певний світ знань, за допомогою якого людина має можливість долучитися до чогось більш важливого і трансцендентного, відносно її емпіричного існування. Такий процес прищеплення до певного культурного контексту передається з покоління до покоління за допомогою цілої множини умовних знаків-символів, емоцій, ідей, констеляція почуттів, істотно-значущих для даного суспільства [Костючков, 2010: с. 55-60].

За допомогою цінностей людське буття виходить за межі інтересів та потреб, за межі того, що є важливим для нашого життя, і того, що є корисним, вигідним та ефективним в конкретний момент часу. Саме завдяки залученню до світу цінностей життя людини наповнюється конкретним сенсом і змістом.

Також важливо зазначити, що система цінностей має важливу функцію як в бутті людської спільноти, так і в житті окремої особистості. Її головним завданням є визначення критеріїв, за якими ми можемо розділити добро і зло, користь і шкоду, правду і брехню. Це завдання безумовних цінностей, що складають основу сучасної соціально-політичного життя.

Підводячи підсумки вищесказаного матеріалу зазначу, що рушійною силою розвитку суспільства та його громадянських інституцій є цінності, що мають категорично важливе значення. За допомогою ціннісних орієнтирів в межах суспільства формуються мотиви індивідуальної та групової поведінки, формуються ряд цілей та окреслюються шляхи в їх досягненні. Відповідно до теореми Гермейера [Греймер, 1971] в момент існування спільної мети, можливий сценарій отримання стійкого, ефективного компромісу поміж апріорно протилежними поглядами та інтересами. Спільною метою може виступати як національна ідея, що ґрунтується на загальнолюдських цінностях, так і на цінностях і пріоритетах, характерних для якогось конкретного народу.

До найбільш виражених цінностей, що реалізуються групах та колективах є справедливість, рівність, солідарність, людяність, добробут, патріотизм. Специфічними також для традиційних країн відносять такі як общинність, духовність державність, соборність. Робимо висновок, що людина пізнає і соціалізує себе не в вакуумі власної духовної ізоляції, а в реалізації сили свого соціального потенціалу в комунікації зі своїми однодумцями.

2.2. Концепція трансформації цінностей Рональда Інглегарта в контексті Всесвітнього Огляду Цінностей (WVS). WVS як стандартизована емпірична база для вивчення та здійснення порівняння аспектів громадянського суспільства в різних країнах

За основу для нашої роботи в дослідженні розвиток громадянського суспільства через призму цінностей людини ми взяли стандартизоване Всесвітній Огляд Цінностей розробником та куратором якого є Рональд Інглегарта. Для того аби проаналізувати спільні та відмінні риси ціннісних аспектів в розвитку громадянського суспільства двох країн, перед нами постає задача з'ясування особливостей концепції науковця, які стали основою для міжнародного стандартизованого дослідження.

Цікавою особливістю, що визиває наш інтерес в рамках даного дослідження представляє концепція міжпоклінної трансформації цінностей Р. Інглегарта, який досліджував глобальний зсув від цінностей матеріальних до постматеріальних, що є характерним для всього людства [Inglehart, 2011].

Вчений, з початку 70-их років, реалізовував емпіричні дослідження ціннісних орієнтацій більш ніж в 43 країнах. В результаті науковцем була виявлена чітка закономірність: молодше покоління значимою мірою більше було направлене на постматеріальні ціннісні орієнтири, коли, в свою чергу, старше покоління тяжіє до цінностей матеріальних. Вчений визначає, що дана тенденція зумовлена тим, що протягом довгого відрізка історії людину в першу чергу турбували проблемами виживання на фізіологічному рівні. Але з часом небачений раніше рівень життя індустріальних суспільств поступово став сприяти зміщенню пріоритетів від «матеріальних» цінностей (коли людина в першу чергу турбується проблемами фізичної та економічної безпеки) до цінностей «постматеріального» в пріоритеті яких постає необхідність (на перший план виходять потреби в духовному зростанні, коханні, самореалізації).

В основі теорії Р. Інглгарта лежить концепт потреб, реалізований Абрагамом Маслоу. Суть цього концепту можна описати наступним чином: весь спектр людських потреб структурований в межах системи, розподіл в якій йде за рівнями, таким чином, що задоволення потреб вищого рівня можливо тільки після реалізації попереднього. Два перші типи потреб, що складають базис так званої піраміди мали найбільш виражений характер, науковець окреслював їх як вродженні, а інші три, що стоять вище по вертикалі - набутими. Фундаментом чи початковим рівнем цієї піраміди є в потреби фізіологічного характеру, першочерговою метою яких було банальне біологічне виживання. Після цього йдуть потреби в безпеці та захисті, що мають під собою екзистенційну основу. За ними слідує соціальні, що реалізуються в прихильності і прояві. А на самій верхівці піраміди головне місце зайняли духовні потреби в самоактуалізації, які притаманні, виходячи з думки вченого, певній, обмеженій кількості індивідів.

Звичайно не обходиться і без критики зі сторони наукового товариства в бік концепції, але, на думку Р. Інглгарта, важливо, що вона розмежовує матеріальні потреби, зумовлену фізіологічної необхідності виживання, і нефізіологічні потреби, що проявляються в соціальній приналежності, самовираженні, спілкуванні, духовному розвитку.

Теорія щодо зміни поколінь в реалізації цінностей, за задумом Р. Інглегарта базується на двох фундаментальних гіпотезах. У «гіпотезі ціннісної значимості відсутнього» окреслюється вплив соціально-економічного середовища на ціннісні орієнтації. Індивід надає найбільшу цінність тому, в чому він відчуває нестачу чи недолік. Відповідно до «гіпотези соціалізаційного лага», цінності людини є опосередкованими відповідно до соціально-економічної ситуації, що складається до набуття зрілості в період їх активного формування.

Виходячи з вищевказаних концепцій, можемо припустити, що періоди тривалого росту економіки та добробуту будуть сприяти розвитку світогляду молодшого покоління, що орієнтуватиметься на постматеріальні цінності, відповідно, зворотна ситуація мала б діаметрально дзеркальний ефект. В той же час ми не можемо не виключати моменту, що між ціннісною структурою особистості та соціально-економічним добробутом може втручатись певний часовий лаг. На думку науковця, структура особистості на базовому рівні формується до настання зрілого віку і в подальшому залишається досить стабільною. Та це не дає впевненості, що часткова трансформація поведінки людини є неможливою, яка відбуваються на фоні непередбачуваних життєвих викликів та обставин, але ці зміни, в більшій частині випадків, можуть цінностей в системі ієрархії, та в той же час той час їх набір буде залишатися незмінним [Inglehart, 2011].

Актуалізація постматеріальних цінностей може виступати не тільки індикатором стабільно високого рівня життя людей, але й бути показником розвиненого громадського суспільства, духовним стрижнем якого є саме орієнтація на постматеріальність цінностей.

Висновки до Розділу II

Отже, як ми визначили в цьому розділі для громадянського суспільства домінантою є суб'єктні відносини в горизонтальній площині, коли комунікативні зв'язки визначаються цінностями життя, особистої власності, рівності, свободи і справедливості. Саме вони є найбільш ефективним засобом для вирішення проблемних суспільних зон, а також основним підґрунтям для створення та розвитку громадянської солідарності.

Можливість втілення на практиці цих цінностей перетворює просто фізичних осіб в суб'єктів соціальної дії, громадян суспільства, а не простих соціальних атомів. Люди демонструють соціальну активність і готовність захищати себе і своїх близьких в різних формах соціальної взаємодії. Навіть у випадку відсутності спільної точки зору «пасивної більшості», в основі формування громадянської злагоди постають суб'єктами «політичного включення», що готові реалізувати та проявляти необхідну міру соціальної відповідальності.

Також варто зазначити, що цінності не тільки формують обличчя суспільства, а й перебувають в залежності відносно його стану розвитку. Вони як формуються суспільною системою, в подальшому перетворюються на фактор її ж розвитку. Коли цінності (ідеї і їх нормативна база) адаптуються в свідомість суспільства, вони перетворюються в справжню матеріальну силу, що стає основою життєдіяльності соціуму, яка реалізується в формах самоврядування.

Концепція Р. Інглєгарта щодо трансформації цінностей в розрізі поколінь, яка стала базисом для реалізації стандартизованого моніторингового дослідження «Всесвітнього огляду цінностей», що проводиться в більшості країн світ є хорошим базисом для проведення емпіричного аналізу в концепції вивчення стану цінностей, що впливають на формування сфери для реалізації концепту громадянського суспільства.

РОЗДІЛ III. Порівняння стану громадянського суспільства в Україні та Нігерії на базі стандартизованого дослідження Всесвітнього огляду цінностей

На наш погляд, в ролі інституції, громадянське суспільство реалізується через набір цінностей, які і визначають взаємини людей чи соціальних груп поміж собою та відносно держави. Реалізація цих відносин проявляється через:

- 1) оцінку дій влади;
- 2) позиція самоорганізації як альтернатива імперативності законів;
- 3) можливості реалізації раціонального та вільного вибору різних асоціацій, які створювались ініціативними представниками суспільства.

Шляхом цього формулювання ми фіксуємо сутність громадянського суспільства, що дає можливість виділити базові критерії приналежності тієї чи іншої асоціації чи суспільної групи до громадянського суспільства.

Саме на основі таких критеріїв ми змогли б відповісти на питання: «А чи є та чи інша група, асоціація людей активною громадською групою будь то національна меншина, сім'я, релігійна секта, профспілки, фірми і т. д.?» Але орієнтуючись на аналіз теоретичних концептів соціологів та політологів, вказаний в першому розділі, цілісно і однозначно ми цього зробити не зможемо. Як ми пересвідчилися, стійкого і одноставного, науково визначення чи обґрунтування немає, є набір різноманітних концептів, що відображають власну точку зору. Для того аби визначити основні цінності, що лягають в базис поняття інституту громадянського суспільства є сенс розглянути його два важливі аспекти.

Першим, важливим аспектом, що визначають нормування відносин громадянського суспільства, є те, що вони виникають тільки з приводу влади. В той момент і в тому місці, де люди об'єднуються, маючи при цьому мету заробітку чи отримання економічних благ, ми фіксуємо лише економічні структури, а не суспільні асоціації. Це можуть бути різного роду корпорації чи акціонерні товариства і т. д. Таке соціальне явище існувало в будь-який історичний проміжок часу: це ремісничі цехи і древньоримські колегії, купецькі резиденції. Але в той же час характеру громадських засад чи добровільної ініціативи це не мало.

Другий аспект, полягає в тому, що громадянське суспільство, як система інституцій, є, фактично, обмежувачем владної експансії, яка не дає можливості домінувати над суспільством, шляхом прояву широкого спектру ініціатив та замученості різних груп населення. Чисельність таких громадських об'єднань, що реалізують ряд цивільних ініціатив в розвинених країнах є досить високою - це свого роду сплав громадянської енергії, в якому формується самі різноманітні асоціації. Такі організації можуть орієнтуватись бути на культурну, спортивну діяльність, благодійність чи просто громадянський активізм. Але важливо те, що всі ці асоціації та ініціативні групи реалізують горизонтальні системи зв'язків, задаючи «щільність» соціальної тканини, що підтримує індивіда, підвищує рівень довіри до оточення, підвищує почуття причетності, виключності в деяку спільність.

Саме тому в контексті цієї роботи ми проаналізуємо дані дослідження Всесвітній огляд цінностей, в якому зупинились на блоках «Соціальний капітал, довіра та членство в організації», «Інтерес до політики та участь в політиці».

Але для початку необхідно оцінити основні вектори соціальних інтересів громадян України та Нігерії та порівняти їх *див. Рисунок 3.1*. В блоці «Соціальні цінності, ставлення та стереотипи» питанні оцінки ролі того, що представляє цінність для респондентів. Традиційні цінності (Сім'я, друзів) очікувано мають високе значення для обох суспільств. В той час як дозвілля, робота, релігія та політика є більш значимі для громадян Нігерії, в особливості двох останніх пунктів. Нижчий рівень релігійності в Україні пов'язаний з вищим рівнем секуляризації суспільства в

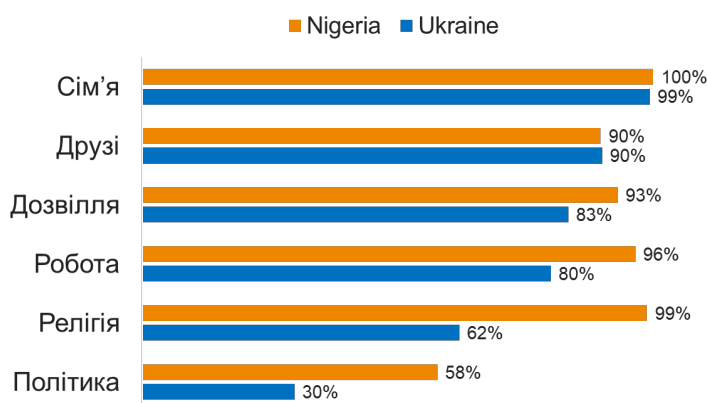

Рис. 3.1.

«Що для вас представляє цінність?»

Джерело: Побудовано за масивами SPSS

історичному контексті. Високий рівень інтересу нігерійців до політики дає перспективи реалізації позиціонування громадянського суспільства відносно влади, але питання можливості конвертації цього інтересу в прояви соціальної активності та напрацювання позиціонування суспільства до влади залишається відкритим.

В блоці «Соціальний капітал, довіра та членство в організації» ми порівняли наскільки громадяни в Україні та Нігерії відкриті до навколишнього світу та, що стає базисом їх соціальних цінностей по відношенню до інших суб'єктів суспільства. В питанні «Q57. Якщо говорити загалом, чи могли б Ви сказати, що більшості людей можна довіряти чи, навпроти, Ви повинні бути дуже обережними у стосунках з людьми?» ми отримали наступні результати див. Рисунок 3.2.

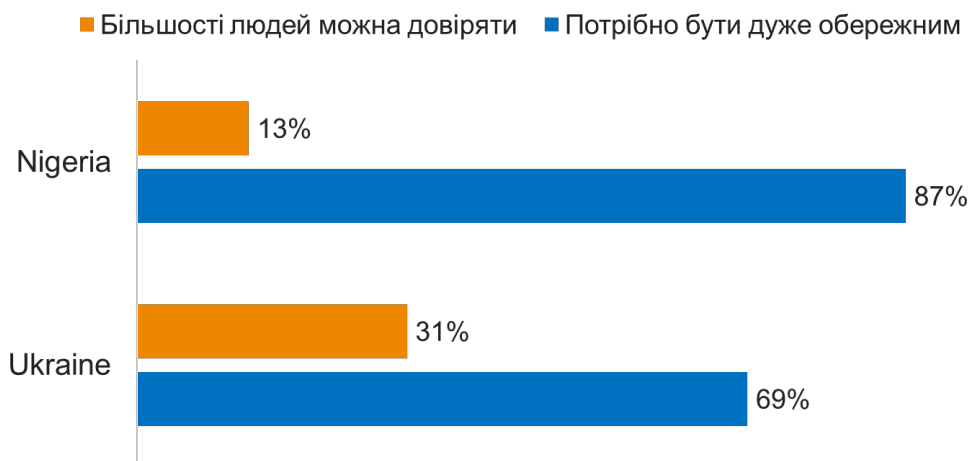

Рис. 3.2.

«Рівень відкритості в суспільстві»

Джерело: Побудовано за масивами SPSS

Як ми бачимо з діаграми людей в Україні проявляє більший рівень довіри до суспільного оточення, тобто умови для формування зв'язків та можливостей пошуку однодумців в нашій державі значно сприятливіші порівняно з Нігерією.

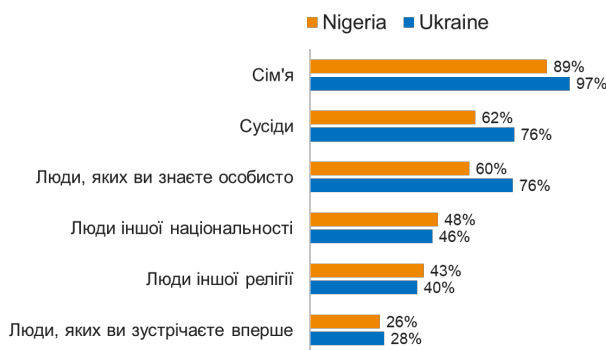

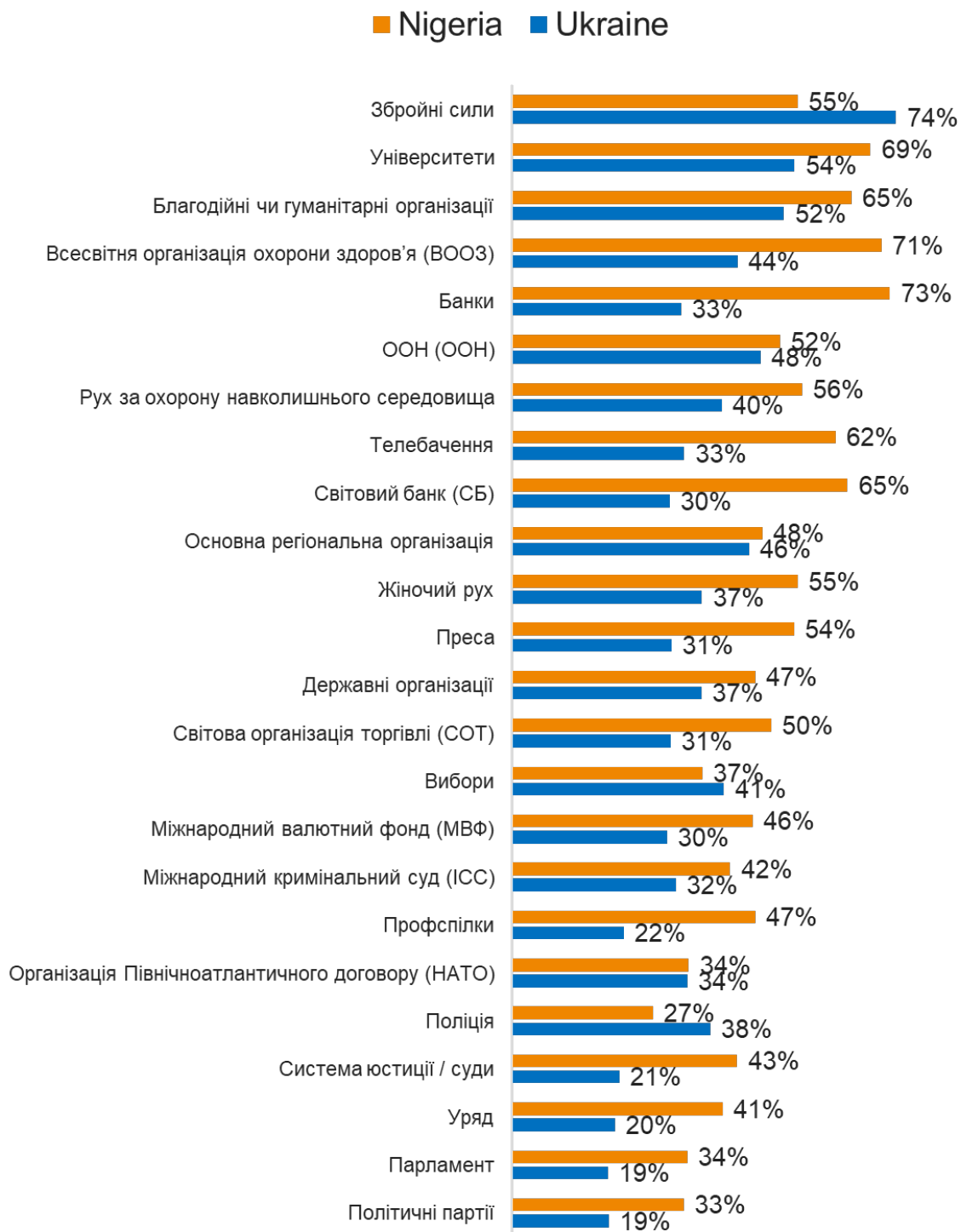
Рис. 3.3.

« Рівень відкритості до соціального оточення»

Джерело: Побудовано за масивами SPSS

Цікаво для нас буде також зафіксувати, яким чином йде розподіл довіри громадян двох країн відносно тих чи інших груп з якими щоденно можуть мати соціальні контакти. Якщо поглянути на діаграму з *Рисунка 3.3.*, ми бачимо наступний розподіл соціальних груп по рівню соціальної довіри. На першому місці для двох країн стоїть сім'я (Україна -97%, Нігерія-89%), що є досить таки прогнозованим виходячи з інформації про соціальну направленість, яку ми розглянули вище. Далі йдуть сусіди (Україна -76%, Нігерія-62%), за ними особисто знайомі (Україна -97%, Нігерія-89%) і тут ми вже значиму розбіжність, що українці схильні частіше довіряти цим колам оточення порівно з нігерійцями. Далі по рівню довіри йдуть представники інших національностей, релігійних вірувань і на останньому місці незнайомі люди. Різниця довіри до цих груп є незначущою і показує, що як і в Україні так і в Нігерії населення досить консервативне і закрите до людей з якими мають менше спільних соціально-культурних ознак.

Коли мова йде про сприйняття громадянами України та Нігерії офіційних структур, інституцій, НКО та різних міжнародних організацій, то маємо наступний розподіл по рівню впевненості в їх діяльності *див. Рисунок 3.4.* По результатам цього питання бачимо наступне. Окрім *армії, поліції та інституції виборів* рівень впевненості в діяльності серед українців щодо інших інституцій та організацій вказаних нижче є значимо нижчий порівняно з Нігерією. Громадяни Нігерії схильні частіше довіряти чи мати впевненість як в системі внутрішніх інституцій влади так і до міжнародних некомерційних організацій. Таке явище можна проінтерпретувати наступним чином: в Україні із-за відсутності стабільного, сталого розвитку таких макро-елементів протягом останніх декількох століть була випрацювана модель суцільної недовіри в можливості співпраці та взаємовигідних відносин. В той час як цей процес в Нігерії не є довготривалим і активна позиція діяльності міжнародних НКО тільки нарощували свій соціальний статус та авторитет.

Рис. 3.4.

*«Оцінка впевненості в діяльності інституцій, організацій, асоціацій»
Джерело: Побудовано за масивами SPSS*

Але також важливо зафіксувати не тільки ставлення громадян цих країн до окремих соціальних груп чи інституцій, але й оцінити участь респондентів в некомерційній сфері суспільного життя. Виходячи з даних, представлених в діаграмі Рисунок 3.5., див. Додаток А, нігерійські громадяни схильні частіше бути активними

чи постійними учасниками спортивних культурних, благодійних, волонтерських, релігійних організацій порівняно з українцям.

Варто зазначити, що релігійні організації займають особливе місце в суспільному житті Нігерії, так як 84% респондентів вказали, що є *неактивними/активними* учасниками таких асоціацій, тоді як таких респондентів серед українців складає лише 28%. Тому церква та організації релігійного характеру могли би стати продуктивним інструментом, як мінімум ідеологічної, мобілізацій, населення та подальшого включення громадян в процес суспільного життя Нігерії. Дивлячись на інші показники можемо говорити наступне, що в цілому серед українців та нігерійців дуже низький відсоток включення населення некомерційну діяльність, яка і є «центральною джерелом» творення громадянського суспільства, що вкотре нам демонструє закритість та пасивність по відношенню суспільних процесів та можливості впливу на них.

Наступним блоком аналізу в нас стало вивчення відношення до політики, її інтерес та політична участь. Як ми зазначали в даному розділі – політична складова є невід’ємною складовою громадянського життя суспільства. Там, де починається громадський активнізм одним із суб’єктів взаємодії завжди буде структура влади як загальнонаціонального так і регіонального рівня. Про це в своїх працях вказують як Внук-Липинський, Янсон, Уорен, Говард, Гіденс та інші. Влада в системі цих зв’язків може бути як суб’єкт взаємодії, або ж певною мірою антагоніст, який не зацікавлений в реалізації системи громадських асоціацій.

Першим питанням для аналізу став рівень зацікавленості політикою та політичним процесом в країні. Як ми бачимо з *Рисунка 3.6.* як в Україні так і в Нігерії відсоток людей, які цікавляться політикою є схожим і складає трохи більше третини

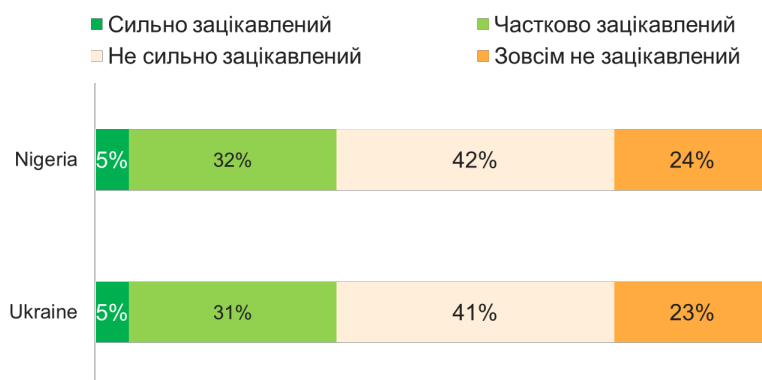

Рис. 3.6.

«Оцінка зацікавленості політичного життя»

Джерело: Побудовано за масивами SPSS

опитаних, а саме 36% і 37% відсотків відповідно. Достатньо низький відсоток виключності в інформаційне поле політичного життя, що показує інертність громадян обох країн.

Якщо говорити за частоту обговорення політичних тем та політичної проблематики зі своїми близькими, то ми бачимо наступні дані. В Нігерії частіше в розмові згадуються така проблематика 21%, тоді як серед Українців таких лише 8%.

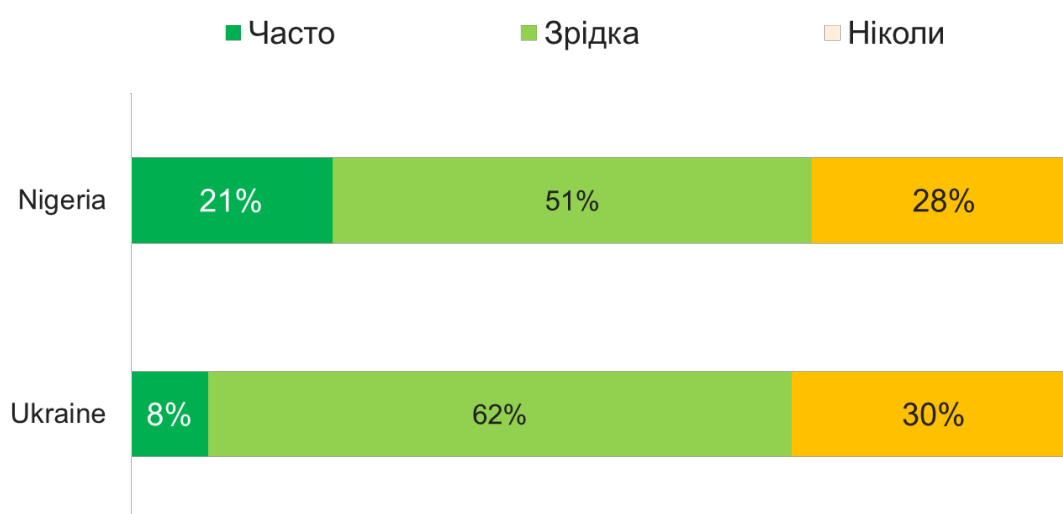

Рис.3.7.

«Частота обговорення політичних тем»

Джерело: Побудовано за масивами SPSS

Та для того аби порівняти ці країні в прояві громадянської позиції перед нами постає задача визначення розшарування та особливості основних проявів соціальної активності. Для того аби виділити ці загальні характеристики ,що окреслюють громадянську активність жителів Нігерії та України, нами був застосований факторний аналіз. З його допомогою ми спробуємо визначити взаємозв'язки між змінними. На основі даних відомих змінних спробуємо перейти до меншої кількості невідомих змінних. В модель факторного аналізу ми включили питання про прояви соціально-політичної активності участі в різних формах громадських асоціацій. В ході проведення факторного аналізу, ми перевірили доцільність використання такої моделі за допомогою критерія КМО(Кайзера-Мейера-Олкіна) та критерія Бартлетта.

Мера адекватности и критерий Бартлетта		
Мера выборочной адекватности Кайзера-Мейера-Олкина.		.891
Критерий сферичности Бартлетта	Прибл. хи-квадрат	7220.113
	ст.св.	276
	Знч.	.000

Табл. 3.1.

«Міра адекватності і критерій Бартлетта. Україна»

Мера адекватности и критерий Бартлетта		
Мера выборочной адекватности Кайзера-Мейера-Олкина.		.888
Критерий сферичности Бартлетта	Прибл. хи-квадрат	4980.301
	ст.св.	190
	Знч.	.000

Табл.3.2.

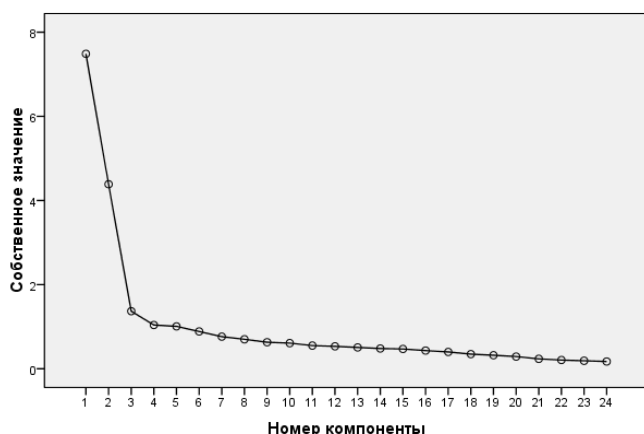
«Міра адекватності і критерій Бартлетта. Нігерія»

Джерело: Побудовано за масивами SPSS.

КМО по моделі України та Нігерії дорівнює 0,891 та 0,888 відповідно (а як відомо цей показник має бути не нижче 0,5) та показник Бартлетта = 0,00 в обох моделях, при необхідному не вище за 0, 005.

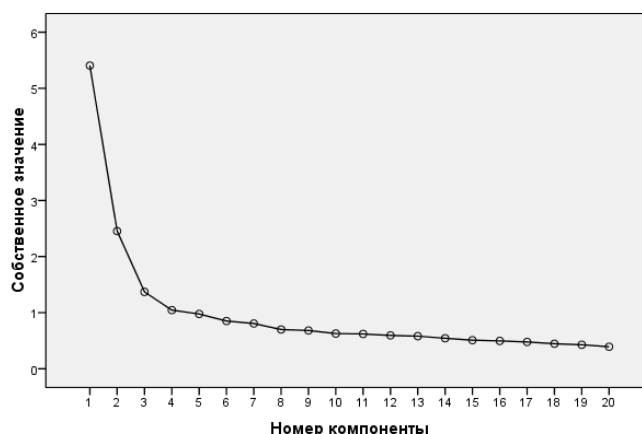
Для визначення кількості факторів ми використали критерій Кайзера, відповідно до якого число факторів дорівнює числу його компонентів, значення яких більше за 1, тобто ми обрали 3 фактори як в першій так і в другій моделі див. *Графік. 3.1.* і *Графік. 3.2.*

График нормализованного простого стресса

Графік 3.1. Україна

График нормализованного простого стресса

Графік 3.2. Нігерія

Джерело: Побудовано за масивами SPSS

В побудованих моделях обрані 3 фактори описують 55% і 46% всіх значень вибірки для українських та нігерійських респондентів відповідно. На основі визначеної кількості факторів(3 для обох країн) будуємо факторну модель з фіксованою з їх фіксованим числом на основі методу Варімакс. З отриманих матриць зворотних компонент (див. Додаток Б та Додаток В) спробуємо інтерпретувати отримані фактори та порівняти дві моделі.

Якщо переходити до інтерпретації ознак маємо наступні приховані ознаки:

Україна

Фактор 1 – *Соціально-просвітницька, волонтерська діяльність*

- Активне / неактивне членство: церква або релігійна організація;
- Активне / неактивне членство: спортивна або рекреаційна організація;
- Активне / неактивне членство: мистецтво, музика, освітні організації;
- Активне / неактивне членство: профспілка;
- Активне / неактивне членство: політична партія;
- Активне / неактивне членство: екологічна організація;
- Активне / неактивне членство: професійна організація;
- Активне / неактивне членство: благодійна / гуманітарна організація;
- Активне / неактивне членство: організація споживачів;
- Активне / неактивне членство: група самопомоги, група взаємодопомоги;
- Активне / неактивне членство: жіноча група;
- Активне / неактивне членство: інша організація.

Фактор 2 - *Політичний активізм: через протест та активне включення в події*

- Політична дія: Підписання петиції;
- Політична дія: Приєднання до бойкотів;
- Політична дія: Відвідування законних / мирних демонстрацій;
- Політична акція: Приєднання до неофіційних страйків;
- Соціальна активність: Пожертвування групі або кампанії;
- Соціальна активність: Зв'язок з урядовцем;
- Політичні дії в Інтернеті: Пошук інформації про політику та політичні події;
- Політичні дії в Інтернеті: Підписання електронної петиції.

Фактор 3 – *Соціально-політичний віртуальний активізм: через рекрут і залучення*

- Соціальний активізм: заохочення інших до голосування
- Соціальна активність: заохочення інших до дій щодо політичних питань
- Політичні дії в Інтернеті: заохочення інших людей до будь-якої форми політичних дій
- Політичні акції в Інтернеті: Організація політичної діяльності, заходів, акцій протесту

Нігерія

Фактор 1 – *Соціально-просвітницька, волонтерська діяльність*

- Активне / неактивне членство: церква або релігійна організація;
- Активне / неактивне членство: спортивна або рекреаційна організація;
- Активне / неактивне членство: мистецтво, музика, освітні організації;
- Активне / неактивне членство: профспілка;
- Активне / неактивне членство: політична партія;
- Активне / неактивне членство: екологічна організація;
- Активне / неактивне членство: професійна організація;
- Активне / неактивне членство: благодійна / гуманітарна організація;
- Активне / неактивне членство: організація споживачів;
- Активне / неактивне членство: група самопомоги, група взаємодопомоги;
- Активне / неактивне членство: жіноча група;
- Активне / неактивне членство: інша організація.

Фактор 2 – *Політична активність*

Політична акція: Підписання петиції

Політична дія: Приєднання до бойкотів

Політична дія: Відвідування законних / мирних демонстрацій

Фактор 3 – *Соціальна активність*

- Соціальна активність: Пожертвування групі або кампанії;
- Соціальна активність: Зв'язок з урядовцем;
- Соціальна активність: заохочення інших до дій щодо політичних питань;
- Соціальний активізм: заохочення інших до голосування.

Якщо перший фактор (участь у різного роду організаціях – спортивних, благодійних, волонтерських, професійних) є однаковим для обох країн, то інші отримані фактори мають відмінне смислове навантаження.

Почнемо з України. Другий фактор характеризується активною залученням в події комплексного соціального-політичного характеру, що представлений широким спектром цілей та виражається в серйозних намірах, радикальних формах участі в несанкціонованих акціях протесту, що вже представляє високу долю ризику для її учасників. В той час як третій фактор характеризується не таким рівнем включеності до суспільних процесів, а має скоріш віртуальний та дистанційний характер, активність представників, що описує цей фактор, проявляється в піднятті проблем заради долучення уваги неактивної частини суспільства до певних проблем та актуальних викликів.

Якщо говорити за особливість факторів, які ми отримали виходячи з відповідей питань респондентів в Нігерії маємо такі результати. Другий фактор описує ознаки громадської участі, яка характеризується політичною активністю, обмежена участю в бойкоті, мирних акціях та підписаннях петицій. Як бачимо в порівняно з Україною спектр представлених ознак охоплює меншу кількість різновидів активності. Третій фактор описує суто прояви соціальної активності, що виражений по жертвуваннях, зв'язках з владою та заохочення до участі в суспільно-політичному житті.

Висновки до Розділу III

В третьому розділі ми спробували проаналізувати відмінності в поглядах та цінностях представників України та Нігерії, що значною мірою впливають на розвиток громадянського суспільства. За основу для дослідження ми взяли Всесвітній огляд цінностей та звузили спектр аналізу цінностей до соціальної активності, соціального капіталу, соціально-політичної активності, суспільної участі.

Ми прийшли до висновку, що порівняно з нігерійським суспільством українці мають вищий рівень відкритості до оточуючих, в особливості прояву довіри до сусідів та людей яких знають особисто. В той же час нігерійське суспільство активніше підключається в участь до різного роду організацій та асоціацій, в особливості релігійного характеру. Також варто відзначити, що у питанні впевненості та довіри до

різного роду структур, інституцій, НКО та міжнародних організацій українці є більш скептичні в своєму ставленні до них порівняно з нігерійським суспільством. Єдиним показником, що є значимо вищим порівняно з Нігерією – це впевненість в збройних силах. В контексті подій останніх восьми років для нас є це зрозумілим, так як військові асоціюються більше не з однією структур владної монополії на владу, а як щось ближче, народне. Також українці мають менший рівень довіри до діяльності міжнародних організацій порівняно з Нігерією, але скоріше всього тут відіграє роль того, що Західні країни вливають великі матеріальні активи в розвиток країн Африки, тому, зі сторони представники цих суспільств, вони користуються більшим авторитетом порівняно з Україною.

Ситуація в обох країнах досить схожа по рівню зацікавленості та включенню в обговорення політичного життя країни. Але в той же час за результатами кластерного аналізу ми побачили, що серед українців є виражені ті групи респондентів, які готові активно включатись в ряд соціально-політичних проблем, використовуючи при цьому різноманітний інструментарій демонстрації власної позиції в різних, навіть, радикальних формах. В той час як в нігерійському суспільстві така сила є не такою вираженою, має більш точковий характер та не поєднує проблеми соціального та політичного характеру в один комплекс задач для вирішення.

ВИСНОВКИ

В даній роботі ми здійснили спробу аналізу щодо особливостей розвитку громадянського суспільства в кардинально різних суспільствах, виходячи із контексту впливу цінностей на цей процес. Початково ми припускали, що в контексті глобалізації, уніфікації культурного простору можна говорити про стандартизацію становлення процесів розвитку громадянського суспільства в тих країнах, де воно знаходиться на етапі розвитку та ще не закріпило за собою статус повноцінної суспільної сили на рівні владних структур.

Нами було проведено ретроспективу розвитку поняття в соціально-філософському науковому доробку щодо поняття громадянське суспільство. Також був здійснений аналіз сучасних теоретичних концептів, в ході якого ми окреслили громадянське суспільство як певне уявлення щодо сукупності інституцій, які мають некомерційний характер ведення діяльності та реалізують кооперацію через ряд цінностей – довіри, згоди, гармонія інтересів та поглядів і т. д.

Також ми визначили, що в межах соціологічної теорії громадянське суспільство визначається певним феноменом, що характеризується проявом активізму, самоорганізації, направленості у вирішенні поставлених проблем, опосередкованою участю в політиці серед різних організацій та спільнот, які мають високий рівень продуктивності вирішення питань, комплекс ціннісних установок в яких домінують горизонтальні зв'язки.

Для того аби перевірити порівняти процеси розвитку громадянського суспільства в різних країнах, в яких даний феномен перебуває на стадії розвитку нами було взято Україну та Нігерію. Країни, які не пов'язані між собою ні політичним, ні соціокультурним простором. Основою для емпіричної бази дослідження був Всесвітній огляд цінностей, що представляє собою масштабне стандартизоване дослідження, що проводиться більше ніж в сотні країн світу.

На основі відношень, цінностей та поглядів, що стосуються довіри, відкритості, соціально-політичної активності та участі громадян в житті суспільства ми здійснили порівняння цих двох країн. Та прийшли до наступних висновків, що не дивлячись на

менший рівень залучення до різного роду асоціацій, а також менший рівень довіри до різних форм організаційних та інституцій структур українське суспільство є більш відкритим до близького оточенням порівняно з нігерійським. На основі аналізу ми також з'ясували, що рішення насущних соціально-політичних проблем в Україні викликає реакцію груп, що включають широкий та комплексний інструментарій для їх вирішення, порівняно з Нігерією, де політичний та соціальний активізм характеризує не одне ціле, а роздільні та точкові напрямки діяльності. Тобто можна припустити, що в Україні ми маємо активну позицію пасіонарної меншості, яка своєю багатопрофільною часами радикальною діяльністю за потреби може залучити широкі круги населення до прояву громадянської позиції через вищий рівень довіри в системі горизонтальних зв'язків. Тоді як в Нігерійському суспільстві націленість довіри та авторитету на міжнародні інституції та різні НКО змушують напрацьовувати інші схеми реалізації громадських свобод та позиції.

Тобто як ми бачимо не дивлячись на процеси глобалізації, які б задавали спільну модель стратегії розвитку громадянського суспільства в різних країнах, виходячи з проблем та задач світового рівню, розвиток громадянських свобод в Україні та Нігерії мають різні джерела розвитку, механізми дії та інші особливості, що дає нам можливість зробити висновки, що на сьогоднішній день цей процес має частково контекстуальний характер та визначається цілим спектром локальних соціокультурних, політичних, етнічних, національних факторів, які необхідно досліджувати в межах даної проблематики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аристотель. Сочинения. М., 1975. Т. 1. - С. 75
2. Айвазовська О. Здобутки організацій громадського контролю за 2008 рік // «Громадянське суспільство» №. 3(10)/2009.
3. Беньямин В. Произведение искусства в эпоху его технической воспроизводимости // Вальтер Беньямин. – М.: Медиум, 1996. – 240 с.
4. Вінніков О., Лациба М., Сідельнік Л., Український Д. Пріоритети розвитку громадянського 166 Д. В. Кольцова суспільства України. – 2008. Сайт Ukrainian Center for Independent Political Research. http://www.ucipr.kiev.ua/files/books/priorities_CS2008.zip., с. 121
5. Внук-Липинський Е. Социология общественной жизни. М., 2012. С. 191 - 192.
6. Гегель Г.В.Ф. Общество и государство / Антология мировой философии. В 4-х т. М., 1971. Т. 3. С. 63.
7. Гермейер Ю. Б. Введение в теорию исследования операций. М.: Наука, 1971. 384 с.
8. Гидденс Э. Социология. М., 1999. С. 284 - 285, 287.]
9. Гоббс Т. Избранные произведения в 2-х т. М., 1964. Т. 1. С. - 43.
10. Громова. Б.В., Садовская Л. М., Брагина А. А., Солодовников В.Г., Большов И. Г. Африка: проблемы становления гражданского общества. М.: Институт Африки РАН, 2009. 261 с., С. 177
11. Доктрина громадянського суспільства України (документ для експертів). 12 червня 2006 р. // www.ucipr.kiev.ua., с. 163
12. Єдиний державний реєстр підприємств та організацій України. Кількість суб'єктів ЄДРПОУ за галузями економіки та організаційно правовими формами господарювання станом на 1 липня 2009 р. // www.ukrstat.gov.ua., с. 451
13. Закон «Про соціальні послуги» // ВВР, 2003, N 45, с.358
14. Здравомыслов, А.Г. Социология в России [Текст] / А.Г. Здравомыслов // Вестник РАН. – 1994. – Т. 64. – № 9. – С. 789–796.

15. Комар В. И. Демократия и становление гражданского общества в Африке // Африка в контексте отношений Север – Юг: тезисы IX конференции африканистов. М.: Институт Африки РАН, 2002. С. 77-78., с. 78
16. Костючков К. С. Гражданское общество: ориентация на общечеловеческие и национальные ценности в контексте гармонизации социальных отношений / К. С. Костючков. // Вестник РУДН. – 2010. – №2. – С. 55–60
17. Косухин Н. Д. Гражданское общество в Африке: миф или реальность // Мир и политика. 2009. № 10. С. 214-234., с. 232
18. Косухин Н. Д. Особенности африканских политических партий и партийных систем // Сравнительные политические исследования России и зарубежных стран. М.: РАН; РОССПЭН, 2008. С. 241-253
19. Косухин Н. Д. Политология развития африканских стран. М.: Российский университет дружбы народов, 2009. 394 с., С. 231
20. Коэн Дж., Арато Э. Гражданское общество и политическая теория. М., 2003. С. 7 – 9
21. Левашов В.К. Экспресс-информация. Как живешь, Россия? : XXXIX этап социологического мониторинга, апрель 2012 г. [Текст] / В.К. Левашов [и др.]. – М. : ИСПИРАН-М, 2014. – 44 с., с. 7
22. Левашов, В.К. Состоялось гражданское общество в России? [Текст] / В.К. Левашов // Социологические исследования. – 2007. – № 1. – С. 48–54.; с. 44
23. Локк Дж. Два трактата о государственном правлении. Книга вторая. Сочинения в 3-х т. М., 1988. С. 24–53.
24. Макиавелли Н. Государь. М., 1996. - С. 56.
25. Монтескье Ш.Л. Дух законов / Избранные произведения. М., 1995. С. 20–33;
26. Робоча група по громадянському суспільству при Спеціальної сесії Генасамблеї ООН -2016: консультації на регіональному та національному рівнях // Звіт ООН. – 2016. / Офіційний сайт ООН. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.unodc.org/unodc/ru/ngos/dcn18_-cstf-for-ungass-2016_-national-and-regional-consultations.html
27. Токвиль А. Демократия в Америке. М., 1994. С. 520–525.].

- 28.Ольховиков, К.М. Категории социологии: образ мышления и словарь исследования [Текст] / К.М. Ольховиков, Г.П. Орлов // Социологические исследования. – 2004. – № 2. – С. 3–12., с. 4
- 29.Токвиль А. Демократия в Америке. М., 1992. С. 381.
- 30.Тощенко, Ж.Т. О понятийном аппарате социологии [Текст] / Ж.Т. Тощенко //Социологические исследования. – 2002. – № 9 – С. 3–16., с. 10
- 31.Хабермас Ю. К разуму публичной сферы // Ах, Европа. Небольшие политические сочинения. М., 2012. С. 105 - 110.
- 32.Ховард М.М. Слабость гражданского общества в посткоммунистической Европе. М., 2009. С. 61.]
- 33.Цицерон. О старости, о дружбе, об обязанностях. М.: Наука, 1993. - С. 34.
- 34.Ядов, В.А. Социологическое исследование. Методология. Программа. Методы [Текст] / В.А. Ядов. – Самара : Изд-во «Самарский ун-т», 1995. – 328 с.
- 35.Янссон Т. Треугольная драма: взаимоотношения между государством, местным самоуправлением и добровольными ассоциациями // Гражданское общество на европейском Севере. СПб., 1996. С. 6.
- 36.Inglehart R. Modernization, cultural change and democracy: the sequence of human development [Electronic resource]. М.: New Publishing House, 2011. URL: <http://www.rsl.ru> (accessed 21/11/2019)
- 37.OHCHR of United Nations. OHCHR of United Nations: civil society space and the united nations human rights system [Электронный ресурс] / OHCHR of United Nations // OHCHR of United Nations. – 2016. – Режим доступа до ресурсу: https://www.ohchr.org/Documents/AboutUs/CivilSociety/CS_space_UNHRSsystem_Guide.pdf.
- 38.Warren M. Democracy and Association. Princeton Univ. Press, 2001. P. 56 - 58.]

ДОДАТКИ

Додаток А

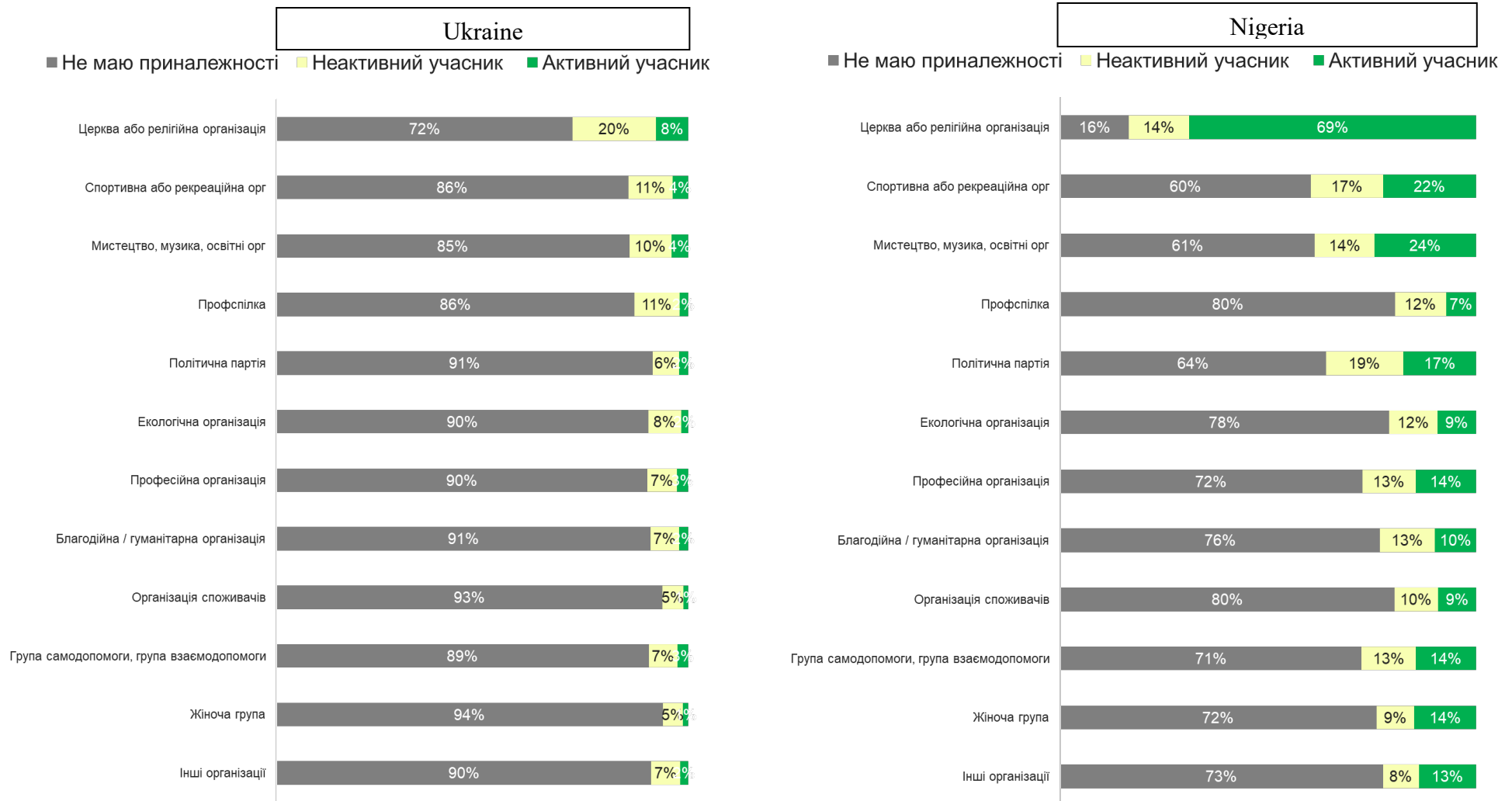

Рис.3.5.

«Рівень виключності в різні соціальні асоціації, організації». Джерело: Побудовано за масивами SPSS.

Матриця повернутих компонент ^а			
	Компонента		
	1	2	3
Активне / неактивне членство: церква або релігійна організація	.339	.030	-.283
Активне / неактивне членство: спортивна або рекреаційна організація	.621	-.150	-.057
Активне / неактивне членство: мистецтво, музика, освітні організації	.723	-.169	.017
Активне / неактивне членство: профспілка	.662	-.134	.111
Активне / неактивне членство: політична партія	.625	-.039	-.223
Активне / неактивне членство: екологічна організація	.767	.011	-.210
Активне / неактивне членство: професійна організація	.746	-.094	-.010
Активне / неактивне членство: благодійна / гуманітарна організація	.721	-.069	-.053
Активне / неактивне членство: організація споживачів	.647	.066	-.186
Активне / неактивне членство: група самопомоги, група взаємодопомоги	.685	-.166	.021
Активне / неактивне членство: жіноча група	.712	.048	-.103
Активне / неактивне членство: інша організація	.715	-.088	-.011
Політична акція: Підписання петиції	-.081	.789	.169
Політична дія: приєднання до бойкотів	-.101	.560	.465
Політичні дії: Відвідування законних / мирних демонстрацій	-.011	.692	.309
Політична акція: Приєднання до неофіційних страйків	-.087	.559	.462
Соціальна активність: Пожертвування групі або кампанії	-.103	.704	.073
Соціальна активність: Зв'язок з урядовцем	-.063	.724	.123
Соціальна активність: заохочення інших до дій щодо політичних питань	-.040	.357	.797
Соціальний активізм: заохочення інших до голосування	-.045	.365	.706
Політичні дії в Інтернеті: пошук інформації про політику та політичні події	-.094	.669	.320
Політичні дії в Інтернеті: Підписання електронної петиції	-.111	.763	.203
Політичні дії в Інтернеті: заохочення інших людей до будь-якої форми політичних дій	-.119	.345	.786
Політичні акції в Інтернеті: Організація політичної діяльності, заходів, акцій протесту	-.151	.340	.781

Матриця повернутих компонент ^а			
	Компонента		
	1	2	3
Активне / неактивне членство: церква або релігійна організація	.375	-.143	-.200
Активне / неактивне членство: спортивна або рекреаційна організація	.387	.062	-.602
Активне / неактивне членство: мистецтво, музика, освітні організації	.561	.074	-.398
Активне / неактивне членство: профспілка	.558	-.036	-.262
Активне / неактивне членство: політична партія	.302	-.500	-.025
Активне / неактивне членство: екологічна організація	.641	-.130	-.115
Активне / неактивне членство: професійна організація	.616	-.141	.026
Активне / неактивне членство: благодійна / гуманітарна організація	.685	-.086	-.129
Активне / неактивне членство: організація споживачів	.717	-.098	-.080
Активне / неактивне членство: група самопомоги, група взаємодопомоги	.630	-.230	.106
Активне / неактивне членство: жіноча група	.467	-.144	.364
Активне / неактивне членство: інша організація	.634	-.050	-.080
Політична акція: Підписання петиції	-.063	.292	.652
Політична дія: приєднання до бойкотів	.025	.331	.628
Політичні дії: Відвідування законних / мирних демонстрацій	-.193	.457	.505
Політична акція: Приєднання до неофіційних страйків	-.145	.438	.511
Соціальна активність: Пожертвування групі або кампанії	-.114	.666	.306
Соціальна активність: Зв'язок з урядовцем	-.117	.673	.246
Соціальна активність: заохочення інших до дій щодо політичних питань	-.061	.710	.213
Соціальний активізм: заохочення інших до голосування	-.072	.753	-.079